

Åtgärdsprogram för ortolansparv, 2017–2021

(Emberiza hortulana)

RAPPORT 6781 • APRIL 2017

Åtgärdsprogram för ortolansparv, 2017–2021

(Emberiza hortulana)

Hotkategori: Sårbar (VU)

Programmet har upprättats av
Petter Haldén, Hushållningssällskapet
Åke Berg, Centrum för Biologisk Mångfald, SLU
Niina Sallmén, Naturföretaget

NATURVÅRDSVERKET

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

E-post: natur@cm.se

Postadress: Arkitektkopia AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00, fax: 010-698 16 00

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, SE-106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

Koordinerande myndighet: Länsstyrelsen i Örebro län

Tel: 010-224 80 00 Fax 010-224 31 81

E-post: orebro@lansstyrelsen.se

Postadress: 701 86 Örebro

Internet: www.lansstyrelsen.se/orebro

ISBN 978-91-620-6781-6

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2017

Tryck: Arkitektkopia AB, Bromma 2017

Omslagsfoto:

Överst till vänster: Biotop för ortolansparv. Foto: Petter Haldén
Nederst till vänster: Hygge i Hingelsböle, Ångermanland. Foto: Bengt-Olov Stolt
Till höger: Ortolanhane. Foto: Petter Haldén

© Lantmäteriet Geodatasamverkan 2017

Förord

Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper och deras genomförande är ett av flera verktyg för att nå det av riksdagen beslutade miljö kvalitetsmålet Ett rikt växt- och djurliv, och även de övriga sex ekosystemrelaterade miljö kvalitetsmålen.

Regeringen har under 2012 beslutat om preciseringar av miljö kvalitetsmålen och en första uppsättning etappmål för att nå dessa (Ds 2012:23). Ett av etappmålen för biologisk mångfald avser hotade arter och naturtyper. Enligt etappmålet ska åtgärdsprogram för att nå gynnsam bevarandestatus för sådana hotade arter och naturtyper som inte kan säkerställas genom pågående åtgärder för hållbar mark- och vattenanvändning och befintligt områdesskydd vara genomförda eller under genomförande senast 2015.

Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper bidrar också till att uppnå det internationella målet om att senast 2020 ha förbättrat hotade arters bevarandestatus liksom den europeiska strategin för att uppnå detsamma. Det internationella målet är ett av sammanlagt 20 delmål som antagits inom Konventionen för biologisk mångfald för att uppnå visionen ”Living in harmony with nature”.

Åtgärdsprogrammet för ortolansparv (*Emberiza hortulana*) har på Naturvårdsverkets uppdrag upprättats av Petter Haldén, Hushållningssällskapet, Åke Berg, Centrum för Biologisk Mångfald, SLU och Niina Sallmén, Naturföretaget. Programmet presenterar Naturvårdsverkets syn på mål och angelägna åtgärder för arten.

Åtgärdsprogrammet innehåller en kortfattad kunskapsöversikt och presentation av åtgärder som behövs under 2017–2021 för att förbättra artens bevarandestatus i Sverige. Åtgärdena samordnas mellan olika intressenter, varigenom kunskapen om och förståelsen för arten eller biotopen ökar. Förankringen av åtgärdena har skett genom samråd och en bred remissprocess där statliga myndigheter, kommuner, experter och intresseorganisationer haft möjlighet att bidra till utformningen av programmet.

Det här åtgärdsprogrammet är ett led i att förbättra bevarandearbetet och utöka kunskapen om ortolansparv. Det är Naturvårdsverkets förhoppning att programmet kommer att stimulera till engagemang och konkreta åtgärder på regional och lokal nivå, så att arten så småningom kan få en gynnsam bevarandestatus.

Naturvårdsverket tackar alla de som har bidragit med synpunkter vid framtagandet av åtgärdsprogrammet och de som kommer att bidra till genomförandet av detsamma.

Stockholm i april 2017

Claes Svedlindh
Avdelningschef Naturavdelningen

Fastställelse, giltighet, utvärdering och tillgänglighet

Naturvårdsverket beslutade den 6 april 2017 att fastställa åtgärdsprogrammet för ortolansparv (ärende NV-02841-13). Programmet är ett vägledande, ej formellt bindande dokument och gäller under åren 2017–2021. Utvärdering och/eller revidering sker under det sista året programmet är giltigt. Om behov uppstår kan åtgärdsprogrammet utvärderas och/eller revideras tidigare. Giltighetsperioden för åtgärdsprogrammet förlängs om det inte fattas beslut om att programmet ska upphöra eller nytt program för arten fastställs.

På www.naturvardsverket.se kan det här och andra åtgärdsprogram köpas eller laddas ned.

Innehåll

FÖRORD	3
FASTSTÄLLELSE, GILTIGHET, UTVÄRDERING OCH TILLGÄNGLIGHET	5
SAMMANFATTNING	9
SUMMARY	10
ARTFAKTA	11
Översiktlig morfologisk beskrivning	11
Beskrivning av ortolansparv	11
Underarter och varieteter	11
Förväxlingsarter	12
Bevaranderelevant genetik	12
Genetisk variation	12
Genetiska problem	12
Biologi och ekologi	12
Livscykel	12
Föröknings- och spridningssätt	12
Flyttning	13
Födosök och födoval	15
Livsmiljö	15
Viktiga mellanartsförhållanden	19
Artens lämplighet som signal- eller indikatorart	19
Utbredning och hotsituation	19
Historik och trender	19
Orsaker till tillbakagång	21
Aktuell utbredning	23
Aktuell populationsfakta	25
Aktuell hotsituation	25
Troliga effekter av olika förväntade klimatförändringar	26
Skyddsstatus i lagar och konventioner	26
EU-lagstiftning	26
Internationella konventioner och aktionsprogram (Action plans)	27
Övriga fakta	27
Erfarenheter från tidigare åtgärder som kan påverka bevarandearbetet	27
VISION OCH MÅL	31
Vision	31
Långsiktiga mål (2030)	31
Kortsiktiga mål (2020)	31
Bristanalys	31

ÅTGÄRDER OCH REKOMMENDATIONER	32
Beskrivning av åtgärder	32
Information och rådgivning	32
Utbildning	32
Ny kunskap	33
Inventering	33
Områdesskydd	33
Skötsel, restaurering och nyskapande av livsmiljöer	34
Internationellt samarbete	37
Övervakning	37
Uppföljning	38
Allmänna rekommendationer	38
Åtgärder som kan skada eller gynna arten	38
Finansieringshjälp för åtgärder	38
Utsättning av arter i naturen för återintroduktion, populationsförstärkning eller omflyttning	38
Myndigheterna kan ge information om gällande lagstiftning	39
Råd om hantering av kunskap om observationer	39
KONSEKVENSER OCH SAMORDNING	41
Konsekvenser	41
Åtgärdsprogrammets effekter på olika naturtyper och på andra rödlistade arter	41
Intressekonflikter	41
Samordning	41
Samordning som bör ske med andra åtgärdsprogram	41
KÄLLFÖRTECKNING	42
BILAGA 1. FÖRESLAGNA ÅTGÄRDER	50

Sammanfattning

Ortolansparven (*Emberiza hortulana*) häckar i öppen terräng, vanligen i ett mosaikartat jordbrukslandskap med tillgång på solexponerade, vegetationsfattiga grus-, sand- eller jordtytor, t.ex. trädor och körvägar, samt hävdade hagmarker, energiskogar, hållmarker och öppna diken. Förekomst av åkerholmar, spridda solitära träd, små dungar, alléer, luftledningar eller stora stenblock verkar attrahera de sjungande hanarna. De senaste decennierna har en allt större andel av de svenska ortolansparvarna funnits på hyggen i Norrland som ofta är markberedda.

Vi vet av uppgifter från 1800-talet och stora delar av 1900-talet att ortolansparven haft en vidsträckt utbredning i Sverige. Arten häckade under en lång tid i alla landskap, dock endast tillfälligt på Öland och Gotland. Efter en långsiktig och fortgående kraftig tillbakagång har den försvunnit som regelbunden häckfågel från Skåne, Blekinge, Halland, Småland, Bohuslän, Västergötland och Dalsland. Kraftiga minskningar har noterats de senaste decennierna i Mälardalen, t.ex. är minskningen i Uppland av storleksordningen 90–95 % under perioden 1980–2010. De tätaste populationerna finns för närvarande längs Norrlandskusten. En beräkning av landets totala bestånd anger drygt 3 700 par år 2012, med de flesta i Västerbotten (ca 1 800 par) och Norrbotten (ca 1 000 par).

Ortolansparvens tillbakagång kan kopplas till rationaliseringar inom jordbruket. Igenväxning, skogsplantering och nedläggning av åkermark, användning av bekämpningsmedel, mer höstsådda grödor, färre betesdjur och färre småbiotoper har bidragit till den kraftiga minskningen.

Ortolansparven jagas i Frankrike och omfattningen har tidvis varit mycket stor. Nya studier indikerar att de svenska ortolansparvarna övervintrar i Västafrika. Med tanke på att andelen återvändande fåglar är hög verkar det dock som att huvudorsakerna till artens tillbakagång får sökas i habitatförändringar i Sverige.

Den högst prioriterade åtgärden i åtgärdsprogrammet är att skapa födosöksområden med bar jord. Vidare ska häckningsmiljöer restaureras och igenväxning av nuvarande lokaler motverkas. Målen ska uppnås genom uppsökande rådgivning till markägare, i huvudsak lantbrukare, där de får information om vilka åtgärder som ortolansparven gynnas av samt vilka ersättningsmöjligheter som lantbrukaren har via bl.a. landsbygdsprogrammet.

I skogslandskapet är det viktigt för ortolansparven att en dialog förs med skogsbolag och andra markägare i områden med ortolansparvsrevir.

De åtgärder som förutsätts finansieras av Naturvårdsverkets medel för genomförande av åtgärdsprogram för hotade arter beräknas totalt uppgå till 1 700 000 kr under programmets giltighetsperiod 2017–2021.

Summary

The Ortolan bunting (*Emberiza hortulana*) has historically been a bird of diversified Swedish agricultural landscapes with sparsely vegetated and sunlit foraging areas such as dirt roads, gravel pits, fields with spring-sown crops, pastures, fallows, and eskers. Occurrence of singing posts such as barns, boulders, power lines, isolated trees, small groves and alleys are important within the territory. Field islets and ditches are major breeding sites, and agricultural fields are used only to a lesser extent.

During the last decades, an increasing proportion of the Swedish Ortolan bunting's population occur on forest clear-cuts in northern Sweden. Forest clear-cuts were colonised when forestry became large-scale and more mechanised during the 1950's and -60's. At that time forest clear-cuts, especially in northern Sweden, grew large and scarification prior to plantation was introduced.

During the 19th and the beginning of the 20th century, the Ortolan bunting regularly bred in most Swedish landscapes except on Öland and Gotland. Even historically, its distribution was patchy and it was never widespread. Since 1975 the number of Ortolan buntings has decreased by 80 % in Sweden. In agricultural areas of southern Sweden the decline is even more severe, and the Ortolan bunting has disappeared as a breeding bird from most of southern Sweden. The southernmost area with regularly breeding Ortolan buntings during the last decade is agricultural land around Lake Mälaren. Its current stronghold is along the coast of the Gulf of Bothnia where a large proportion inhabits forest clear-cuts. In 2012 the Swedish population was estimated at 3,700 pairs.

The long-time decline of the Ortolan bunting in Sweden has numerous counterparts in Western Europe. The dramatic decline is most probable linked to the intensification of agriculture that has been undertaken since the 1950's. Among important factors, overgrowing of field islets, transition from spring-sown crops to autumn-sown, regional specialisation into husbandry and cereal production, ceased management followed by forest-plantation or establishing of permanent set-asides, use of agrochemicals, and increasing yields should be mentioned.

Ortolan buntings are hunted in France to an unknown extent, however the impact on the Swedish population is unknown.

The measures suggested in this programme focus on how to create short- or less vegetated in-field foraging areas (unsown patches, harrowing) in combination with restoration of suitable nesting sites. The measures are to be performed within suitable breeding areas, and will mainly be financed by subsidies through the Rural Development Programme. Farmers with long-lasting Ortolan bunting occurrence on their land will be identified and advised on how to promote conditions for Ortolan buntings, and how to apply for subsidies.

In the forest landscape, it is important that a continuous dialog is kept with land owners in areas where Ortolan buntings occur on clear cuts.

The cost for the conservation measures, to be funded from the SEPA's allocation for action plans is estimated at € 192 000 during the actions plan's validity period 2017–2021.

Artfakta

Översiktlig morfologisk beskrivning

Beskrivning av ortolansparv

Ortolansparv är i form och storlek jämförbar med gulspurv. Hanen är lätt att skilja från den senare då buken är orangebrun medan huvud, nacke och bröst är olivgrå. Honan liknar hanen men fjäderdräkten är blekare och mera anspråkslös, hon är dessutom oftast fint mörkfläckad på bröst och hjässa, se figur 1. Båda könen har distinkt ljus ögonring, ljusgul strupe och submustasch-streck samt rosa näbb och ben.

Figur 1. Ortolansparv, hane till vänster, hona till höger. Foto: Petter Haldén.

Sången är en enkel strof med ringande ton och byte av upprepat motiv drygt halvvägs, som stannar av och dör bort mot slutet av strofen: ”*sia-sia-sia-dry-dry*”. Regionala sångdialekter förekommer, mest påtagligt en mellansvensk och en nordsvensk variant (se t.ex. Åström & Stolt 1993). Skillnaderna mellan de olika sångtyperna består i antalet stavelser i slutfrasen och dessas karaktär. Skiljelinjen mellan den nordsvenska och den mellansvenska sångtypen går i Hälsingland där bägge sångtyperna förekommer. Dock förekommer den mellansvenska sångtypen även i trakten kring Umeå (J. Grahn. pers.komm. 2015-09-29). Blandsång förekommer också (Åström & Stolt 1993).

Det fanns tidigare också en sydsvensk sångtyp, men den dog troligtvis ut med de sista ortolansparvarna i Västergötland i mitten av 1990-talet (Åström & Stolt 1993).

På sträck yttras ett ”*sli-e*” som följs av ett ”*tju*” någon sekund senare.

Underarter och varieteter

Ortolansparv är monotypisk, det vill säga, arten är inte uppdelad på underarter (Clements m.fl. 2011). Flera underarter har föreslagits men de har aldrig fått brett erkännande (Cramp & Perrins 1994, Byers m.fl. 1995).

Förväxlingsarter

I realiteten är det svårt att förväxla ortolansparv med någon annan fågelart i Sverige. Den i Sverige talrika gulsparven finns ofta i samma biotop som ortolansparven, men såväl utseende som läten är distinkt åtskilda. I sydöstra Europa finns två liknande arter, rostsparv som påträffats vid två tillfällen i Sverige (1967 och 2014) och bergortolan vilken påträffats vid ett tillfälle (2010).

Bevaranderelevant genetik

Genetisk variation

Möjligtvis är det genetiska utbytet mellan den mellansvenska populationen och den norrländska litet med ledning av att de sjunger på olika sätt. Genetiska studier på ortolansparv har länge saknats, men i skrivande stund pågår en genetisk studie vid Frankrikes naturhistoriska museum på ortolansparvar från Skandinavien och Ryssland, med syfte att reda ut deras migrationsrutter (P. Sander, pers. komm. 2015-10-02).

Genetiska problem

Inget är känt om eventuella genetiska problem hos arten.

Biologi och ekologi

Livscykel

Knappt en tredjedel av året återfinns ortolansparvarna i häckningsområdet. Återstående tid befinner sig arten på flyttning eller i övervintringsområdena. Till södra Sverige kommer ortolansparven från slutet av april–början av maj, till norra Sverige från början av maj till början av juni. Hanarna anländer cirka en vecka före honorna. Äggläggningen påbörjas i mitten av maj i mellersta Sverige. Mediandatum för ringmärkningsstora ungar, som om några dagar ska lämna boet, är i södra Sverige (Götaland) 13 juni, i mellersta Sverige (Svealand och södra Norrland dvs. Medelpad och Jämtland) 17 juni och i norra Sverige 24 juni (Stolt 1993). Data från Örebro län visar ingen trend till tidigare häckning i mellersta Sverige sedan mitten av 1900-talet (Stolt 1993, J. Sondell, pers. komm. 2015-04-20).

Föröknings- och spridningssätt

Unga hanar etablerar sig ofta i närheten av den plats där de föddes, medan honor tycks sprida sig i större utsträckning än hanarna (Dale 2010). Gamla hanar är mycket hemortstroga och stannar oftast i samma revir tills de dör (Dale m.fl. 2005, 2006, Berg 2008). Detta skulle kunna innebära att vissa hanar sitter kvar och hävdar revir i områden som är olämpliga för häckning, till exempel på igenväxande hyggen, och att de därför förblir oparade (Sondell 2015a). Hanar kan också förbli oparade på grund av att vissa bestånd av ortolansparv är så utglesade att effekten av traktens honors utflyttning inte kompenseras av inflyttning av honor från andra trakter.

Av allt att döma är könsfördelningen vid födseln jämn. Av 622 ortolansparvar ringmärkta under flyttning i södra Sverige åren 1950–1991 var 316 hanar och 306 honor (Stolt & Fransson 1995). Däremot har flera studier visat att en stor andel av hanarna (29–60 %) inte parar sig med någon hona under häckningssäsongen (von Bülow 1990, Dale 1997, Steifetten & Dale 2006, Berg 2008). En hög andel unga operade hanar i Norge tas som en indikation på att populationen inte är livskraftig (Dale 2009).

Ortolansparven börjar häcka när den är 1 år gammal. Åldersrekordet för en ringmärkt ortolansparv är 6,8 år (Fransson m.fl. 2010), men flertalet individer blir förmodligen inte äldre än 4–5 år. Studier av märkta individer visar att gamla hanar har hög överlevnad, i storleksordningen två tredjedelar återvänder från vinterkvarteren. Det är oklart om den höga andelen operade hanar beror på brist på honor, eller om det är ett resultat av att honorna sprider sig mer och kanske ratar hanar i undermåliga revir.

Ortolansparven häckar ofta i löst sammanhängande aggregationer om 3–10 hanar utspridda i områden med lämpligt habitat (Abrahamsson 1978, Vepsäläinen m.fl. 2007, Berg 2008, Revaz & Spaar 2009). Boet läggs på marken, ofta i relativt hög vegetation i åkermark, diken eller impediment och innehåller som regel 4–6 ägg. Kullstorleken har varit oförändrad under perioden 1911–1990 (Stolt 1993). Äggen ruvas 11–12 dagar och ungarna kläcks fram i början eller mitten av juni. De tillbringar 9–14 dagar i boet, och är självständiga efter ytterligare ca 4 dagar.

De studier som har gjorts visar inte på minskad häckningsframgång mätt som kullstorlek eller andel flygga ungar i minskande populationer av ortolansparv (Stolt 1993, Bruderer & Salewski 2009, Dale 2009).

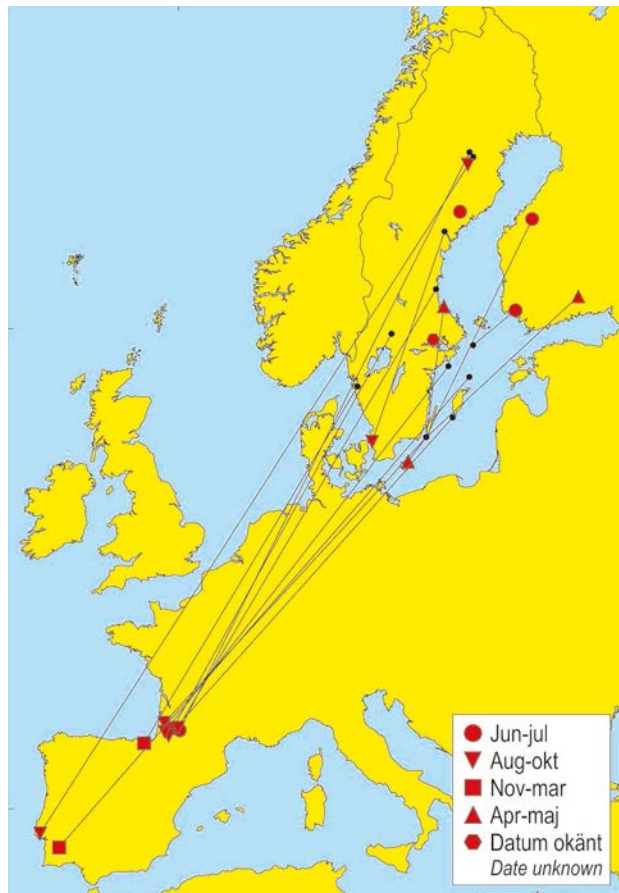
Flyttning

Höstflyttningen inleds i mitten av augusti och redan i mitten av september har de flesta ortolansparvarna lämnat landet. I en studie av återfyndsdata av ortolansparvar ringmärkta i Västeuropa (n=98), varav ett tredjotial från Skandinavien och som återfunnits eller kontrollerats i Italien, Frankrike, på Iberiska halvön och i Marocko, visas att de flyttar mot sydväst (Stolt 1997, Fransson & Hall-Karlsson 2008), se figur 2. Påtagligt många av återfynden är gjorda i departementet Landes i sydvästra Frankrike, de flesta i samband med jakt eller fångst (Stolt 1997, Bairlein m.fl. 2009).

Flyttningen fortsätter i tämligen rask takt genom västligaste Afrika söderut till övervintringsområden i tropiska Västafrika (Thoma & Menz 2014, Selstam m.fl. 2015). Arten ses under höststräcket regelbundet i Mauretanien med en topp under första veckan i oktober samt under vårsträcket då toppen ligger i första halvan av april (Thoma & Menz 2014).

Mycket få uppgifter finns om hur de stora östeuropeiska och västasiatiska populationerna flyttar. De östligaste ringmärkta ortolansparvarna för vilka det finns återfynd är 5 fåglar från europeiska Ryssland samt 1 kontroll i Vitryssland av en fågel märkt i Schweiz. De ryska fåglarna är återfunna i Italien (3) samt Frankrike (1) och Finland (1) (Bairlein m.fl. 2009, I. Panov, pers. komm. 2011-10-12). I Israel fångas och ringmärks varje år ett hundratal

ortolansparvar som antas vara fåglar från sydostligaste Europa och västra Asien. Fram till och med oktober 2011 fanns dock inga återfynd eller kontroller av ortolansparvar fångade och ringmärkta i Israel (Y. Kiat, pers. komm. 2011-10-03). I bergspasset Chokpak i södra Kazakstan har under åren 1966–1999 ca 3 000 ortolansparvar ringmärkts (Dernjatin 2005). Inte heller från Chokpak finns några återfynd eller kontroller av ortolansparv (E. Gavrilov, pers. komm. 2012-09-28).

Figur 2. Återfynd av ortolansparvar ringmärkta i Sverige (n=18). Från Fransson & Hall-Karlsson (2008).

Kunskapen om ortolansparvens övervintringsområden har ökat betydligt under 2010-talet. Sedan länge är det känt att arten övervintrar söder om Sahara i ett ganska smalt bälte från Västafrika till Afrikas horn. Från Västafrika finns vinterfynd från Mali, Guinea, Liberia och Sierra Leone (Thoma & Menz 2014, Selstam m.fl. 2015). Merparten av fynden är gjorda på relativt hög höjd (800–1 800 m.ö.h.) i områden med kortväxta, ofta mer eller mindre brända, gräsmarker, odlade fält och klippiga områden (referenser i Thoma & Menz 2014). I Östafrika sker övervintringen främst på jordbruksmark på 1 000–3 000 m.ö.h. (Moreau 1972, Zink 1991, Byers m.fl. 1995, Bairlein m.fl. 2009).

Födosök och födoval

Ortolansparvens föda inkluderar frön, växter och olika smådjur (Glutz von Blotzheim & Bauer 1997). I samband med ankomst till reviren och efter häckningen verkar spannmålsutsäde (vår) och spillsäd (augusti) vara viktiga födoresurser. Råg och havre anses vara särskilt viktigt (Dale 2009, Revaz & Spaar 2009). Födosöket sker främst på marken på fläckar med kort eller ingen vegetation (Gnielka 1987, Boitier 2001, Menz m.fl. 2009a). Ek anges som ett viktigt inslag i ortolansparvens habitat i Tyskland (Conrads 1968, von Bülow 1990), och kan även vara viktig i delar av Sverige, där arten ofta har setts plocka fjärilslarver i trädkronor av t.ex. ek (Stolt 1974).

Ungarna föds främst upp på insekter såsom skalbaggar, fjärilslarver och hopprätvingar, i mindre omfattning även frön (Keusch & Mossoman 1984, Cramp & Perrins 1994).

Livsmiljö

Artens häckningshabitat varierar mycket mellan olika regioner, men även inom en region kan arten finnas i vitt skilda häckningshabitat. I norra Europa häckar arten främst på jordbruksmark och på kalhyggen (Steifetten & Dale 2006, Berg & Pärt 1994, Berg 2008). I södra Europa häckar ortolansparven däremot främst i buskmarker och olika stäppliknande habitat (Brotons m.fl. 2008, Menz m.fl. 2009).

Inom häckningshabitatet måste det finnas tillgång till öppen mineral- eller torvjord. Arten minskar när sådana miljöer försvinner genom naturlig succession eller upphörande av traditionellt brukande av jordbruksmark (Stolt 1974, Dale 1997, Revaz m.fl. 2005).

Reviren är små, sällan över 3 ha, däremot kan födosök ske över större områden. Arten föredrar torra, väldränerade och varma miljöer (Conrads 1968, von Bülow 1990, Dale 2000, Nævra 2002, Menz m.fl. 2009) medan den undviker fuktiga och blöta miljöer (Conrads 1968, Deutsch 2007). I Norden tycks arten enligt vissa studier föredra områden med mörka jordar med hög temperatur och stor avdunstning (Nævra 2002, Vepsäläinen m.fl. 2007), men det är osäkert om detta gäller generellt.

I södra och mellersta Sverige hittar man oftast arten i småskaliga, heterogena jordbrukslandskap där åkrar och betesmarker blandas med åkerholmar, alléer, solitära träd, bryn, körvägar och andra småbiotoper (figur 3; Swanberg 1975, Abrahamsson 1978, Stolt 1988, Berg 2008). Förekomsten av träd och buskar är som regel sparsam (Keusch 1991, Menz m.fl. 2009). Finska erfarenheter har dock visat att förekomst av buskar och träd i diken är viktiga i ortolansparvsrevir (Vepsäläinen m.fl. 2005). Områden med vårsådd spannmål föredras framför åkrar med höstsäd och vallar med hög och tät vegetation (Berg 2008). Fält med majs undviks i vissa regioner, men föredras för födosök i andra områden (Menz m.fl. 2009), vilket möjligen kan bero på skillnader i vegetationsutveckling kopplat till klimatet. Förekomst av lämpliga boplatser med tät och lite högre vegetation i kombination med födosökshabitat med kort och gles vegetation är mycket viktigt och reviren innehåller ofta en hög andel bar mark (Menz m.fl. 2009).

Figur 3. Ortolansparvsrevir i jordbrukslandskap med flera viktiga komponenter. Boplatser (diken, åkerholmar, fältkanter), sångplatser (lador, buskage, teleledning) och födosökmiljöer (markväg, vårsådda fält). Sund, Söderhamn (Hälsingland) 29 maj 1997. Foto: Bengt-Olov Stolt.

Arten uppträder ofta på trädor med gles vegetation och ibland i beteshagar (betade eller nyligen övergivna). I trakten runt Enköping är energiskogsplanteringar (figur 4) en viktig ortolansparvmiljö (Berg 2008). I en studie på energiskogar i Uppland var förekomsten av ortolansparv associerad med lågvuxen (< 1 m) *Salix*, men det var dessutom en kombination av energiskog och karaktären på intilliggande mark som verkade avgörande. Helst ska intilliggande mark bestå av bearbetade trädor eller vårsådder med mycket bar mark (Berg 2002).

Grusgropar, torvtäkter, nyligen bränd mark och liknande miljöer med kort och gles vegetation kan lokalt vara viktiga häckningsmiljöer. På Falbygden (Västra Götaland) var kalkbruksmiljöer med rödfyrshögar en viktig miljö (Abrahamsson 1978, 1989).

Hyggen är en miljö som i takt med att ortolansparven minskat i odlingslandskapet hyser en allt större proportion av den svenska populationen. Det råder delade uppfattningar om när arten började häcka på hyggen, men de flesta verkar vara överens om att etableringen inleddes när mekaniseringen av skogsbruket medförde avverkning med påföljande markberedning på mycket stora ytor under 1960- och 1970-talen. I Finland verkar arten däremot huvudsakligen finnas i odlingslandskapet och bara i begränsad omfattning på hyggen (V. Vepsäläinen, pers. komm. 2011-09-30, T. Lehtiniemi pers. komm. 2015-10-19).

Figur 4. Energiskog med osådda stråk intill. Valsbrunna, Enköpings kommun, Uppsala län.
Foto: Petter Haldén.

Figur 5. Hygge med sjungande ortolansparv (inringad). Hyngelsböle, Nordmaling (Ångermanland)
15 juni 1993. Foto: Bengt-Olov Stolt.

Förekomsten av ortolansparv på hyggen är koncentrerad till norra Sverige, men arten har förekommit på hyggen även i landets södra del, t.ex. fanns de sista stadigvarande häckande ortolansparvarna i Västergötland på hyggen (Abrahamsson 1989). I Jämtlands och Västernorrlands län har de senaste åren så gott som alla observationer av ortolansparv gjorts på hyggen (I. Marklund, pers. komm. 2015-03-09, J. Råghall, pers. komm. 2015-03-09). I Norrbottens, Västerbottens och Gävleborgs län har ortolansparven minskat kraftigt i jordbrukslandskapet och finns till stor del på hyggen (M. Bergquist, pers. komm. 2015-03-13, M. Jonsson, pers. komm. 2015-03-11, S. Persson, pers. komm. 2015-03-09). Tyngdpunkten för hyggesförekomsten verkar ligga i Västerbotten där arten sommaren 2013 hittades på 23 av 108 undersökta hyggen, i Medelpad hittades arten på 2 av 94 hyggen och i Norrbotten på 6 av 99 hyggen (Sondell m.fl. 2014). En annan undersökning i Västerbotten (Percival & Dale, manuskript) fann ortolansparv på 48 av 123 hyggen. Inventeringarna visade att arten oftare förekommer på öppna hyggen med bar jord (blottad jord och körskador) och att arten undviker hyggen med stor andel fuktig mark. Arten förekommer dessutom oftare på hyggen med gles förekomst av lämnade träd än på helt öppna hyggen eller hyggen med täta skärmställningar. Percival och Dale (manuskript) fann också att arten föredrog hyggen med smalbladiga gräs, t.ex. kruståtel, och att hyggen med minst 10 % bar jord ofta hyste ortolansparvar, och att hyggen med stor andel störd mark (bar jord) och förekomst av ortolansparv var ovanliga. Detta tolkades som att en ganska låg andel med störd mark på ett hygge är tillräckligt för ortolansparven.

Hyggen med ortolansparv är i genomsnitt något större (ca 6 ha) än hyggen utan ortolansparv (ca 4 ha) (Sondell m.fl. 2014). Även Percival & Dale (manuskript) fann ett positivt samband mellan hyggesstorlek och förekomst av ortolansparv. I den sistnämnda studien fann man dock att tätheten av ortolansparv minskade med storleken på hyggen för de hyggen där arten fanns. Lucas (2014) visade också att mindre hyggen har tätare förekomst av ortolansparv än stora hyggen. Det är alltså ingen fördel med mycket stora hyggen för ortolansparven, och hyggen < 30 ha hyser en stor andel av alla ortolansparvsrevir (Percival & Dale manuskript).

Det råder viss oklarhet kring huruvida närhet till odlingsmark ökar ett hygges attraktionskraft för ortolansparv, vissa studier pekar på ett tydligt samband medan andra studier inte hittar något samband alls (se t.ex. Ottvall m.fl. 2008, Direktoratet för Naturförvaltning 2009, Lucas 2014, Sondell m.fl. 2014, Percival & Dale manuskript). Det verkar alltså inte vara ett krav med närhet till jordbruksmark för att ortolansparven skall förekomma. Dale & Percival (manuskript) fann att 42 % av alla revir fanns mer än 1 km från jordbruksmark. Samtidigt kan man konstatera att ortolansparven är betydligt vanligare i norra Sveriges kustland än i inlandet, detta trots att minst lika stora arealer av till synes lämpliga hyggen finns i Norrlands inland.

Ortolansparven kan öka kraftigt i antal i ett område efter störningar som brand (Brotons m.fl. 2008, Menz m.fl. 2009, N. Lindberg, pers. komm. 2011-10-09), röjning av vegetation och uppodling (Nævra 2002). Arten minskar däremot när sådana miljöer försvinner genom naturlig succession

eller upphörande av traditionellt brukande av jordbruksmark (Stolt 1974, Dale 1997, Revaz m.fl. 2005). I Medelhavsområdet koloniserar ofta ortolansparven områden som nyligen brunnit, och populationerna är som störst 3–4 år efter brand (Revaz m.fl. 2005, Brotons m.fl. 2008, Pons & Clavero 2010). Även i Norge finns arten i brända områden (Dale 1997, 2000, 2004, Dale & Manceau 2003). Studier i norra Sverige har dock inte kunnat visa att ortolansparven föredrar brända marker (Gustafsson 2014, Lucas 2014).

Viktiga mellanartsförhållanden

Den i Sverige långt talrikare gulsparven finns ofta i samma miljöer som ortolansparven. Enligt en norsk studie på brandfält där bägge arterna förekommer kunde ingen konkurrens om vare sig boplats eller födosöksmiljö beläggas (Dale & Manceau 2003). I studien noterades att gulsparvar föredrog områden med tätare och lite högre vegetation, medan ortolansparvarna föredrog partier med kortare vegetation.

Artens lämplighet som signal- eller indikatorart

Tydliga belägg saknas för att ortolansparven skulle ha några egenskaper som gör den lämplig som signal- eller indikatorart.

Utbredning och hotsituation

Historik och trender

Ortolansparven tillhör de fågelarter i västra Europa som minskat mest i antal de senaste decennierna. Populationen uppskattas ha minskat med 88 % mellan 1980 och 2012 (Klvanova m.fl. 2014). Minskningen startade redan under 1950-talet, men har accelererat efter 1980 (BirdLife International 2004). Arten minskar över hela Europa, de enda undantagen tycks vara i Katalonien i norra delarna av Spanien, Bulgarien och Tyskland (Brotons m.fl. 2008, BirdLife International, in prep.).

I Sverige är minskningen mycket kraftig. Data från Svensk Fågeltaxering visar på en långsiktig minskning i storleksordningen 75–91 % mellan 1980 och 2012 (Green & Lindström 2015). Regionala inventeringar från t.ex. Uppland (Berg 2006) och Västmanland (Hegedüs 2010) visar att arten minskat kraftigt (70–90 % under perioden 1980–2005) i mellersta Sverige och de högsta tätheterna finns idag i Norrlands kustområden (Ottvall m.fl. 2008, Ottosson m.fl. 2012).

Trender och populationsstorlek för ortolansparv i Europa fram till början av 2000-talet finns beskrivet i ett faktablad från BirdLife International (2004). I samband med rapporteringen enligt artikel 12 i fågeldirektivet har det tagits fram populationsdata fram till 2012 (tabell 1; BirdLife International, in prep.).

Efter år 1992 har inga häckningar konstaterats i Belgien och under 2000-talet har arten försvunnit som häckfågel från Ungern och Nederländerna. I Norge skedde en mycket kraftig tillbakagång under perioden 1950–1990. Tillbakagången verkar ha accelererat kring 1960 och numera är arten mycket

sällsynt. Det totala beståndet uppskattades år 2006 till ca 110 sjungande hanar (Direktoratet for Naturforvaltning 2009), varefter det har minskat ytterligare så att det år 2014 uppgår till 10–20 par (20 hanar) (www.birdlife.no). Det historiska underlaget är svagt, men Dale (2009) anger att det kan ha funnits 10 000 par under första halvan av 1900-talet då arten förekom tämligen allmänt på jordbruksmark i södra Norge. Orsakerna till tillbakagången i Norge anses vara en kombination av olika faktorer som inkluderar användning av kvicksilverbetat utsäde under 1960- och 1970-talet samtidigt som nyodlingar och bränning av åkermark minskade.

Ortolansparvarna i Finland ökade i antal fram till början av 1980-talet då populationen uppskattades till 150 000–200 000 par (Vepsäläinen m.fl. 2005). Därefter har populationerna minskat drastiskt även i Finland. Jämfört med förhållandena i början av 1980-talet beräknas arten ha minskat 98–99 %, och under 2000-talet uppges minskningen ligga i intervallet 36–90 %.

Tabell 1. Populationsdata för ortolansparv inom EU, framtaget i samband med rapporteringen enligt artikel 12 i fågeldirektivet (European Topic Centre on Biological Diversity 2015). Första kolumnerna anger beräknad min- och maxpopulation år 2012. Kolumnerna för kortsiktig trend anger spannet för beräknad procentuell ökning eller minskning under 2000–2012, där + anger ökande trend och – anger minskande trend. X betyder att utvecklingen är okänd/landet har inte rapporterat. Kolumnerna för långsiktig trend anger beräknad procentuell ökning eller minskning under perioden 1980–2012.

Land	Population		Kortsiktig trend		Långsiktig trend			
	min	max	min	max	min	max		
Österrike	4	10	–	20	50	–	90	95
Belgien	0	0				–	100	
Bulgarien	34 000	150 000	0			0		
Tjeckien	80	160	–			–	40	53
Tyskland	10 500	16 000	+	11	40	0		
Estland	300	500	–	20	50	–	20	50
Spanien	180 500	365 000	–	13	13	0		
Finland	9 400	25 000	–	36	90	–	98	99
Frankrike	7 500	13 000	–	37	37	–	50	75
Grekland			x			x		
Ungern			–	100		–	100	
Italien	4 000	16 000	x			x		
Lettland	60	100	–	50	70	–	60	80
Litauen	144	7 744	x			–		82
Nederländerna	0	0	–	100		–	100	
Polen	200 000	300 000	–	20	40	x		
Portugal	1 000	5 000	x			x		
Rumänien	225 000	550 000	x			x		
Sverige	2 600	5 000	–	8	68	–	75	91
Slovenien	20	34	–	60	80	–	90	95
Slovakien			x			x		
Summa EU	675 108	1 453 548						

Orsaker till tillbakagång

FÖRÄNDRAT JORDBRUKSLANDSKAP

Jordbrukslandskapets omvandling efter andra världskriget med övergång till intensivt odlade, stora fält med minskad förekomst av öppna diken, åkerholmar och andra småbiotoper har varit negativt för ortolansparven. I skogs- och mellanbygder har jordbruksmark tagits ur drift och planterats igen med gran eller såtts med gräs för att bli långliggande vallar. Upphört jordbruk och igenväxning har varit och är negativt för ortolansparven och många andra jordbruksfåglar (Wretenberg m.fl. 2007).

År 2010 brukades 2,6 miljoner ha åkermark i Sverige (SCB 2011). Under perioden 1965–2010 har 551 000 ha åkermark tagits ur bruk i Sverige, vilket motsvarar en minskning av arealen med drygt 17 %. Dessutom har det skett en stor förändring i vilka grödor som odlas och vårsäd, i synnerhet havre, odlas på mycket mindre arealer idag. Övergång från vårsådd till höstsådd resulterar i tätare gröda tidigt på säsongen, vilket generellt anses påverka många jordbruksfåglar negativt (Wilson m.fl. 2005). Trädesbrukets försvinnande är troligtvis också en viktig orsak till artens minskning i södra Sverige. I norra Sverige har förändringen istället bestått i en specialisering mot vall, med minskad spannmålsodling som följd. Det är troligen stora skillnader mellan olika delar av Europa med olika klimatförhållanden och olika lång växtsäsong (Piha m.fl. 2003, Hiron m.fl. 2012). Vidare har odlingsintensiteten och därmed skördarna ökat vilket innebär att grödorna har blivit tätare. Till glädje för lantbrukare, men negativt för ortolansparvar, sånglärkor, stenskvättor och andra arter som födosöker i åkermark (Wilson m.fl. 2005).

Ortolansparvens nedgång kan av allt att döma också kopplas till att antalet betesdjur minskat kraftigt, parallellt med att allt färre gårdar bedriver både spannmålsodling och djurhållning. Följden blir att betesmarkerna växer igen. Gårdar med djurhållning har en art- och individrikare fågelfauna än gårdar specialiserade på växtodling och gårdar där det inte längre bedrivs aktivt lantbruk (Hiron m.fl. 2013). Specialiseringen berör inte längre bara enskilda gårdar utan gäller hela regioner, vilket har resulterat i att spannmålsodling huvudsakligen bedrivs i slättbygder och djurhållning i skogs- och mellanbygder.

Eftersom arten ofta häckar i glesa ansamlingar så kan fragmentering av lämpliga biotoper ha bidragit till artens minskning. Områden med plats för flera revir (t.ex. mosaiklandskap med många åkerholmar) har blivit ovanliga och enstaka isolerade, men annars lämpliga revir, kan förbli obesatta.

BEKÄMPNINGSMEDEL

Användning av bekämpningsmedel mot insekter i lantbruksgrödor under den period då ortolansparvar föder upp sina ungar på insekter kan ha en negativ effekt. Det är viktigt att användningen av bekämpningsmedel optimeras så att insekticider bara används då det är nödvändigt. Vid en pyretroidbekämpning

dödas förutom bladlöss och vetemyggor även en stor del av de övriga insekterna i fältet, och detta under en period när många fågelungar föds upp. En ny studie visar att även neonicotinoider kan ha starkt negativ effekt på insektsätande fåglar (Hallman m.fl. 2014), och i en omfattande europeisk studie anges att kemisk bekämpning har stor negativ effekt på biologisk mångfald i jordbrukslandskapet (Geiger m.fl. 2010).

En kraftig minskning av ortolansparvspopulationerna observerades i samband med att metylkvicksilverhaltiga betningsmedel började användas under 1950-talet (Otterlind & Lennerstedt 1964). Arten försvann från stora områden i södra Sverige under 1950- och 1960-talen och återhämtade sig inte till fullo när förbudet mot metylkvicksilverbetat utsäde väl trädde i kraft 1966. Viss ökning skedde dock under 1970-talet i bland annat Västergötland, Närke och Västerbotten (Abrahamsson 1978, Abrahamsson 1989, Olsson & Wiklund 1999, D. Kraft, pers. komm. 2015-09-25). Sett till Europa som helhet så finns en koppling mellan nedgång och användande av metylkvicksilverbetat utsäde. I de länder, huvudsakligen i Östeuropa, där kvicksilverbetat utsäde inte användes skedde ingen nedgång bland ortolansparvar eller andra fröätande småfåglar (Dale 2009). I Finland användes kvicksilverbetat utsäde i mycket begränsad omfattning och användningen förbjöds helt 1967.

ÖVRIGA BIOTOPFÖRÄNDRINGAR

Asfalteringen av grusvägar och igenväxning och trädplantering i gamla grustäckter kan också ha bidragit till artens populationsminskning, det senare dock i mycket begränsad omfattning.

PREDATION

Predationens effekt på ortolansparv är ett dåligt studerat område, men ökad predation på vuxna fåglar, ägg eller ungar är troligen inte en av huvudorsakerna till artens tillbakagång.

JAKT OCH FÅNGST

Ortolansparven är en långflyttande art och den kan bygga upp fettreserver snabbt inför höstflyttningen, något som varit välkänt inom gastronomin sedan långt tillbaka (Menz & Arlettaz 2012). Arten har av detta skäl jagats under mycket lång tid. I början av 1990-talet uppskattades 50 000 ortolansparvar fångas årligen under höstflyttningen av ett tusental jägare i Frankrike (Claessens 1992). Under mitten av 1990-talet uppskattades ca 15 000 (5 000–30 000) ortolansparvar fångas årligen av ca 400 jägare (Curutchet 1996). I senare tid har jakten varit begränsad till departementet Landes i sydvästra Frankrike.

Jakten är förbjuden sedan 1999, men fortgår ändå enligt lokala traditioner (O. le Gall, pers. komm. 2011-10-23). Hur stor är då betydelsen av jakten i Landes? Under de senaste decennierna har jakten förts fram som en potentiellt

viktig påverkansfaktor på västra Europas ortolansparvar (se t.ex. Stolt 1996b, Claessens 1992). Hur stor del av de förbiflyttande ortolansparvarna som fångas är svårt att kvantifiera. I studier av norska och centraleuropeiska ortolansparvspopulationer är andelen gamla ortolansparvar som återkommer till häckplatserna förhållandevis hög (Steifetten & Dale 2006, Bruderer & Salewski 2009), vilket även stöds av en studie i Sverige (Berg 2008). Detta indikerar att jakten inte har en avgörande betydelse utan att de viktigaste orsakerna till ortolansparvens tillbakagång bör sökas här hemma. En alternativ förklaring är att gamla fåglar inte låter sig fångas, medan jakten skattar ungfågla hårt.

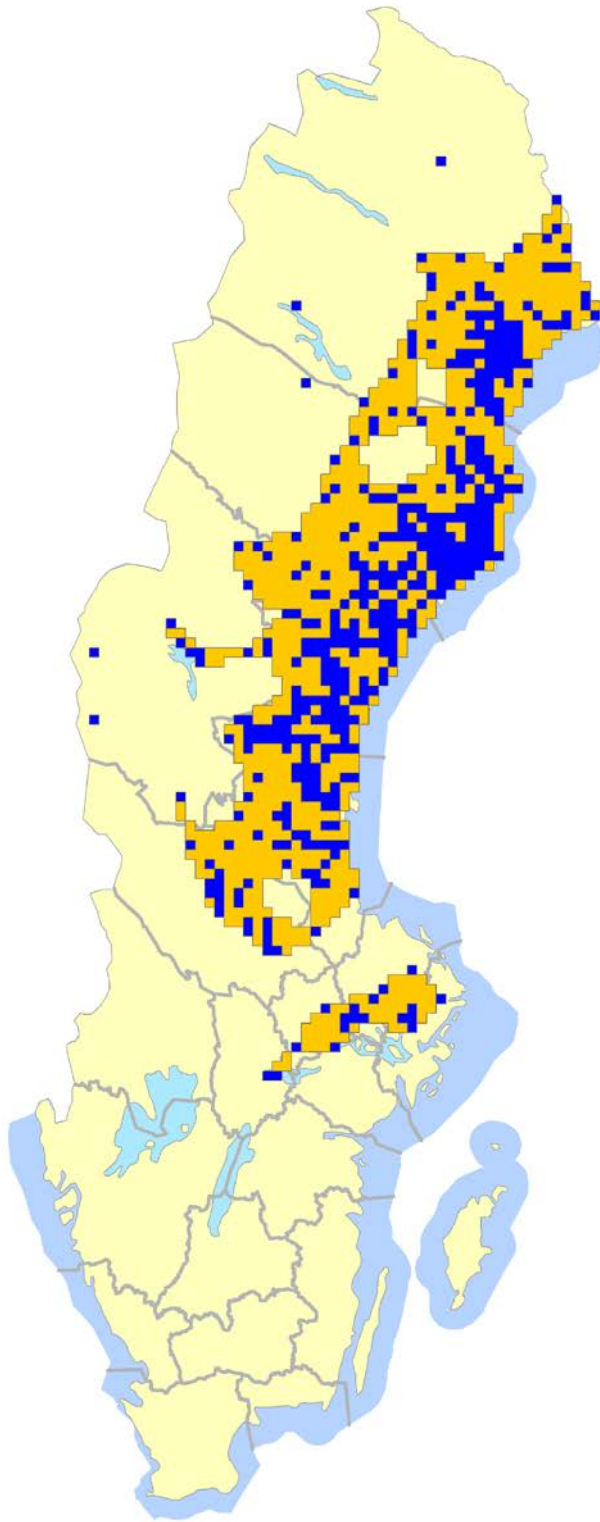
ÖVRIGT

Miljöförändringar i övervintringsområdena till följd av klimatförändringar, ändrad markanvändning eller annan mänsklig påverkan kan ha påverkat ortolansparvens populationsutveckling, men vilken betydelse dessa faktorer har är helt okänt (Busche 2005, Vepsäläinen m.fl. 2005, 2007, Zwarts m.fl. 2009). Det faktum att man med hjälp av riktade åtgärder har fått bestånden i Tyskland att öka under sen tid (se exempel under ”Erfarenheter från tidigare åtgärder”) antyder att åtminstone en del av orsaken till artens tillbakagång står att finna i häckningsområdena.

Aktuell utbredning

Den svenska utbredningen av ortolansparv sträcker sig längs Norrlandskusten från Mälardalen till Norrbotten. I Götaland har arten under 2010-talet endast konstaterats häcka i Kalmar län. Den aktuella utbredningen för ortolansparv i Norge är koncentrerad till Hedmark fylke på gränsen till Värmland. Enligt Finlands senaste häckfågelatlas, som täcker perioden 2006–2010, har utbredningen i Finland minskat drastiskt jämfört med den första atlasperioden 1974–1989. Arten återfinns numera främst i jordbruksbygder i södra och västra Finland, från att tidigare även ha varit allmänt spridd i skogs- och mellanbygder i landets centrala och östra delar (Valkama m.fl. 2011).

Ortolansparvens häckningsområde sträcker sig från Iberiska halvön i väster till Mongoliet i öster, från Bottenviken i norr till norra Algeriet och Kreta i söder (Cramp & Perrins 1994, P. Haldén, pers. observation sommaren 2014). I västra Europa, där bra utbredningsdata finns tillgängliga, är utbredningen numera kraftigt fragmenterad och lokal till följd av artens tillbakagång. I östra Europa och Asien är utbredningen till synes mer sammanhängande, vilket kan bero på att detaljkunskapen är sämre. Arten minskar även i östra Europa, om än inte i samma takt som i västra Europa, medan det är mera osäkert hur det går i Asien (BirdLife 2015).

Figur 6. Ortolansparv, utbredning i början av 2010-talet. Blå rutor (10 × 10 km) visar förekomst av häckande ortolansparv. Orange rutor anger ungefärligt utbredningsområde utifrån en funktion som binder samman rutor som ligger mindre än 50 km från varandra. Bearbetade data från Artportalen.

Aktuell populationsfakta

I slutet av 2000-talet bedömdes det finnas ca 6 300 (4 000–8 600) par av ortolansparv i Sverige (Ottvall m.fl. 2008, Ottosson m.fl. 2012). År 2012 gjordes en ny uppskattning av populationsstorleken i och med artikel 12-rapporteringen till EU. Enligt denna uppskattning finns det bara drygt 3 700 par av ortolansparv i Sverige (M. Green, Lunds universitet, pers. komm. 2014-12-10). Huvuddelen av dessa finns i Västerbotten och Norrbotten varefter tätheterna minskar kraftigt ju längre söderut man kommer (tabell 2).

Tabell 2. Uppskattning av antal par i respektive län i Sverige, år 2009 (Ottosson m.fl. 2012) respektive år 2012 (M. Green, Lunds universitet, pers. komm. 2014-12-10). Observera att siffrorna är grova skattningar.

Län	2009	2012
Norrbotten	1 400	1 000
Västerbotten	2 800	1 800
Västernorrland	800	500
Jämtland	200	100
Gävleborg	500	200
Dalarna	150	30
Värmland	15	0
Västmanland	100	40
Örebro	150	10
Uppsala	100	70
Stockholm	25	5
Södermanland	20	5
Gotland	0	0
Östergötland	10	0
Västra Götaland	0	0
Jönköping	0	0
Kronoberg	0	0
Kalmar	0	1
Halland	0	0
Blekinge	0	0
Skåne	0	0
Summa	6 270	3 761

Aktuell hotsituation

I och med att populationerna i Ryssland och Turkiet uppges vara stora och stabila klassar Birdlife International (2015) ortolansparven som Livskraftig (LC). I Sverige är ortolansparven klassad som Sårbar (VU) utifrån kriterium C1, dvs. en liten och minskande population. I Norge (år 2015) är ortolansparven klassad som Akut hotad (CR) och i Finland (år 2010) är den klassad som Starkt hotad (EN).

Troliga effekter av olika förväntade klimatförändringar

Klimatförändringar och väderleksförhållanden har angetts som en möjlig orsak till ortolansparvens tillbakagång (Grützmann m.fl. 2002, Vieuxtemps & Jacob 2002). Ortolansparven lägger normalt bara en kull, och regnigt och kallt väder i samband med häckningen kan påverka häckningsframgången negativt genom dålig födotillgång och ökad dödlighet hos ungarna (Fonderflick & Thévenot 2002). Äldre studier har föreslagit att arten har en låg tolerans för låga temperaturer (Wallgren 1952, 1954), och honor har angetts som speciellt känsliga eftersom de ska lägga ägg och ruva dem (Eifler 1980).

Det är emellertid tveksamt om klimatförändringar har haft en omfattande negativ effekt på populationer av ortolansparv i tempererade delar av Europa eftersom temperaturerna generellt ökar och det finns få belägg för ökad nederbörd under maj och juni (Menz & Arlettaz 2012). I Sverige visar dock jämförelser av nederbördsmängder mellan åren 1961–1990 och 1991–2005 att nederbörden i Mälardalen och längs Norrlandskusten har ökat under vår och sommar med 10–20 %, och mer i Norrland än i Mälardalen (Alexandersson 2006) vilket gör att negativa effekter av klimatförändringar inte helt kan uteslutas. Den snabba takten i populationsnedgången tyder knappast på att de relativt långsamma klimatförändringarna har varit en betydande orsak till nedgången.

Klimatförändringarna kan också påverka vegetationens utveckling. Tillväxtperioden för vegetation startar tidigare och vegetation kommer att vara mer utvecklad vid starten på häckningssäsongen, vilket kan påverka val av revir och förekomst av lämpliga födosöksområden med kort vegetation (Lang m.fl. 1990). Att ortolansparvarna i norra Sverige klarar sig relativt väl kan bero på att vegetationsperioden är kortare i norra Sverige och att kort och gles vegetation förekommer under större del av häckningssäsongen i norra Sverige än i södra Sverige (J. Grahn, pers. komm. 2011-10-24).

Skyddsstatus i lagar och konventioner

Ortolansparv har följande status i nationell lagstiftning, EU-direktiv, EU-förordningar och internationella överenskommelser som Sverige ratificerat. Texten nedan hanterar endast den lagstiftning etc. där arten har pekats ut särskilt i bilagor till direktiv och förordningar. Den generella lagstiftning som kan påverka en art eller den naturtyp eller område där arten förekommer finns inte med i detta program.

EU-lagstiftning

Ortolansparv är förtecknad i bilaga 1 till fågeldirektivet (Europaparlamentets och rådets direktiv 2009/147/EG av den 30 november 2009 om bevarande av vilda fåglar). I artikel 4 i direktivet fastslås att:

För de arter som anges i bilaga 1 skall särskilda åtgärder för bevarande av deras livsmiljö vidtas för att säkerställa deras överlevnad och fortplantning inom det område där de förekommer.

Vid utvärdering skall hänsyn tas till tendenser och variationer i populationsnivåerna. Medlemsstaterna skall som särskilda skyddsområden i första hand klassificera sådana områden som vad gäller antal och storlek är mest lämpade för bevarandet av dessa arter, med hänsyn till arternas behov av skydd inom det geografiska havs- och landområde som omfattas av detta direktiv.

Internationella konventioner och aktionsprogram (Action plans)

Ortolansparv är förtecknad i bilaga III till Bernkonventionen (Konvention om skydd av europeiska vilda djur och växter samt deras naturliga miljö. Bern den 19 september 1979 (SÖ 1983:30)).

De ratificerande länderna ska vidta adekvata och nödvändiga juridiska och administrativa åtgärder för att skydda de arter som listas i bilaga III. Detta inkluderar att all exploatering ska regleras så att den inte påverkar populationen på ett negativt sätt.

Övriga fakta

Erfarenheter från tidigare åtgärder som kan påverka bevarandearbetet

De senaste åren har ornitologer från Upplands Ornitologiska Förening och Kvismare fågelstation initierat åtgärder för ortolansparv på åkermark. Länsstyrelserna har varit behjälpliga med att identifiera lantbrukare med ortolansparv på sina marker. Lantbrukarna har kontaktats och ombetts lämna osådda områden i vårsäd för att gynna ortolansparven. I vissa områden har man dessutom genomfört restaureringsåtgärder för ortolansparv i form av bränning och röjning av åkerholmar.

Dessa osådda områden har generellt lämnats längs fältkanter och runt åkerholmar i ortolansparvsrevir. Sveriges Ornitologiska Förening, BirdLife Sverige bedriver en insamling (bland annat kan man köpa lärkrutor) där medlen går till att ersätta lantbrukare för utebliven skörd i de osådda områdena.

Totalt är runt ett tiotal lantbrukare engagerade i åtgärder i Uppland och Kvismaredalen. Flertalet har fått rådgivning om hur ortolansparv och andra jordbruksfåglar kan gynnas med enkla åtgärder. Rådgivningen har genomförts i projektet ”Fågelskådare och Lantbrukare i Samarbete” (FOLS) som är ett samarbetsprojekt mellan Hushållningssällskapet och Sveriges Ornitologiska Förening, BirdLife Sverige.

I Uppsala län har även ett projekt finansierat med LONA-pengar inletts vid Söderby i Enköpings kommun. Projektet pågår 2013–2016 och har två syften: åtgärder och informationsspridning. Markägarna lämnar osådda partier samt har plöjt upp en gammal långliggande vall. Antalet par ökade från 5 till 8 mellan år 2013 och 2014, och antalet revir från 6 till 14 (J. Wärnbäck, pers. komm. 2015-01-28). År 2015 minskade antalet par till 6 och antalet revir till 9, vilket kan ha berott på den kalla våren eller på att en närliggande energiskog vuxit upp och återigen blivit optimal för ortolansparv, vilket kan ha lockat några fåglar (J. Wärnbäck, pers. komm. 2015-11-09).

Upplandsstiftelsen har år 2014 inlett ett projekt för att gynna den biologiska mångfalden i allmänhet, och ortolansparv i synnerhet, i Torslundagropens naturreservat i Enköpings kommun. Där har den igenväxande marken i den gamla grusgropen plöjts upp med en hjullastare med gåsfotskultivator under 2014. En långliggande vall har också plöjts upp, med syfte att så havre och lämna osådda ytor. Upplandsstiftelsen har även haft kontakt med markägaren intill grusgropen, som har lämnat osådda partier. År 2015 häckade 2 till 3 par, varav ett par fick ut flygga ungar. Eftersom åtgärderna inte föregåtts av någon inventering kan man ännu inte utläsa deras effekt (G. Aronsson, pers. komm. 2015-01-28).

Vidare har Uppsala kommun gjort åtgärder i grustäkten vid Stora Vallskog, som är en tidigare häcklokal, finansierat av stöd för Utvald miljö. Tall har röjts under 2014 och området betades sent under säsongen av får (figur 7 och 8). Inga ortolansparvar hördes i området under 2014, men i juni 2015 hävdade en hane revir i anslutning till den restaurerade täkten (P. Haldén, pers. komm. 2015-09-16).

Vid Kvismaren, Örebro kommun, inleddes år 2009 ett projekt med att restaurera åkerholmar som häckningsmiljöer för ortolansparv (Sondell & Runesson 2010). På 0,1–0,2 ha stora trädbeklädda åkerholmar har huvuddelen av sly- och buskvegetationen röjts bort liksom mindre träd. Stora träd – ek är vanligt förekommande – och en del buskar har sparats så att åkerholmens karaktär bevarats.

Vid Kvismaren har detaljerade studier av ortolansparvarnas födosöksvanor gjorts av personal från Kvismare fågelstation (Sondell m.fl. 2011).

Vid Kvismaren har studier av växtskyddsmedlens eventuella påverkan initierats 2014. Blodprover tas på sånglärka och gulspurv, och sedan tidigare finns blodprover från 20–30 ortolansparvar (J. Sondell, pers. komm. 2014-09-16). I de tio prover som analyserades 2014 var halterna låga, i de flesta fall på eller under detektionsgränsen. Ytterligare analyser kommer dock att göras (Sondell 2015b).

Våren 2014 gjordes ett försök att locka ner flyttande ortolansparvar med hjälp av bandspelare som spelade upp ortolansparvsång, i ett revir vid Angarnsjön i Stockholms län som stått tomt i minst 12 år. Resultatet blev en återetablering, där ett par troligtvis fick ut ungar. Våren 2015 utvidgades försöken till ett tiotal lokaler runtom i landet, men inga par lockades ner. Eventuellt beror resultatet på det kalla och regniga vädret i maj/juni (M. Gothnier, pers. komm. 2015-09-30).

I Norge finns ett åtgärdsprogram för ortolansparv (Direktoratet for Naturforvaltning 2009). I det norska åtgärdsprogrammet listas fyra åtgärder som krävs för att se till att Norge har ett självreproducerande och livskraftigt bestånd av ortolansparv:

- Kontinuerlig övervakning av populationen för att ha aktuella uppgifter om utbredning och biotopkrav.
- Gallring, bränning och avverkning på de viktigaste lokalerna.
- Bränning eller avverkning av tallskog nära odlingsmark.
- Stoppa jakten i Frankrike.

Figur 7. Grustäkten vid Stora Vallskog före restaurering, 2011. Foto: Petter Haldén.

Figur 8. Grustäkten vid Stora Vallskog efter restaurering, 2014. Foto: Petter Haldén.

Det är tveksamt vilken relevans flera av åtgärdsförslagen har, och inga praktiska åtgärder har än så länge gjorts i Norge (D. Kraft, pers. komm. 2015-09-25).

Ortolansparvens förekomst i Tyskland är koncentrerad till de nordöstra delarna men det finns även ca 200 revirhävdande hanar i södra Bayern. I Bayern är två personer anställda (på 75 % respektive 25 %) av Landesbund für Vogelschutz (motsvarar Birdlife Sverige) för att arbeta med åtgärder för ortolansparven. Sen 2006 har kontrakt tecknats med 80 lantbrukare till en årlig kostnad av 75 000 Euro. Personalkostnaden är ungefär lika stor (D. Kobbeloer, muntl. 2016-05-12). Cirka 1,5 miljoner kronor satsas följaktligen årligen bara i Bayern på bevarandet av ortolansparven, varav det mesta är bidrag från staten. År 2008 minskade populationen p.g.a. dåligt väder och det fanns endast 56 revir, inom det område man arbetat med avtal i. Populationen har idag återhämtat sig och är åter uppe i ca 100 häckande par (D. Kobbeloer, muntl. 2016-05-10). Antalet revirhävdande hannar är fler. Det förefaller att vara överskott på hanar. Varför vet man inte (D. Kobbeloer, muntl. 2016-05-10).

I Tyskland anses antalet bra bohabitat vara det som begränsar populationen. När ortolansparvarna återvänder från Afrika i månadsskiftet april-maj är de dominerande grödorna av vintersäd redan för täta och höga för att passa för bobyggnad. Lantbrukarna får ersättning för att så vårsäd, ärtor och andra fodergrödor samt för att använda halva utsädesmängden, vilket ger en lämplig växthöjd på 20–30 cm då bobyggnaden inleds. Näringssöket för ungarna sker bl.a. i odlingar av majs, sockerbetor och solrosor vilka erbjuder bar jord. Tillgång på bar jord uppfattas inte som någon bristvara i motsats till i Sverige (D. Kobbeloer, muntl. 2016-05-10).

Sångplatser finns i täta åkerkanter, i trädrader och på åkerholmar. Plantering av trädrader har skett, vilket lett till nyetablering av revir (Claudia Pürckhauer, muntl. 2016-05-11). I Sverige finns oftast boplatser i högt gräs i kanten av åkrar och åkerholmar med gles trädvegetation men även ute i åkrarnas grödor. I Bayern har man aldrig sett ortolansparven häcka i åkerkanter (D. Kobbeloer, muntl. 2016-05-10).

I norra Tyskland (Glenze, Niedersachsen) resulterade en utdikning av ett våtmarksområde och efterföljande nyodling till nyetablering av 300 ortolansparvsrevir (från 0 till 300). Under nyodlingsperioden skedde stubbrytning, dikesanläggning samt upprepad markbearbetning (M. Deutsch, 2007). Exemplet visar att även under pågående nedgångsperiod har ortolansparven kapacitet att svara snabbt och positivt om artens habitatkrav uppfylls.

I januari 2013 inledde EU-kommissionen ett överträdelseärende gentemot Frankrike rörande jakten i les Landes. I december 2016 beslöt de att dra Frankrike inför rätta. EU-kommissionen skriver att populationerna av många arter av flyttfåglar och inhemska europeiska vilda fåglar är på tillbakagång. EU har därför vidtagit åtgärder för att vända dessa trender genom att förbjuda vissa jaktmetoder och införa skydds- och naturvårdsåtgärder. Medlemsstaterna måste vidta åtgärder för att bevara bestånden av hotade arter på en nivå, som ligger i linje med ekologiska, vetenskapliga och kulturella behov.

Vision och mål

Vision

Ortolansparven har gynnsam bevarandestatus, det betyder en population i storleksordningen 20 000 par och är åter spridd i det svenska landskapet inklusive de regioner i södra Sverige där den idag är försvunnen.

Långsiktiga mål (2030)

Det långsiktiga målet med åtgärdsprogrammet är att ortolansparvspopulationen ska öka i antal i de regioner den finns idag. Målet innebär att arten år 2030 ska finnas som minimum i samma antal i varje län som år 2009, se tabell 2. Minskningen ska ha hejdats i samtliga län, och i flertalet län ska bestånden öka. Ovanstående innebär att arten kan klassificeras som livskraftig (LC) istället för Sårbar (VU).

Kortsiktiga mål (2020)

Det kortsiktiga målet med åtgärdsprogrammet är att stabilisera nuvarande förekomster. Som en följd av de åtgärder som görs i odlingslandskapet ska antalet par av ortolansparv öka i kärnområdena i varje län.

Bristanalys

Ett nationellt åtgärdsprogram har mycket liten möjlighet att påverka förhållanden längs artens flyttningvägar och i dess övervintringsområde. Med tanke på den omfattande minskningen i hela Europa är ett internationellt samarbete mycket viktigt.

Under rådande omständigheter med kraftigt minskande populationer är det viktigt att på alla sätt minska dödligheten. Inom EU och samtliga de länder som ratificerat Bernkonventionen ska jakt och annan exploatering regleras så att den inte har negativa effekter på populationen.

Minskningen av artens livsmiljö till följd av pågående förändringar i jordbrukslandskapet med rationalisering och allt större enheter går inte att påverka genom ett enskilt åtgärdsprogram. Därför är det viktigt att arbeta med miljöanpassning av den gemensamma jordbrukspolitiken i EU.

Kunskapen om artens populationsdynamik samt krav på livsmiljöer är för bristfällig för att det ska kunna avgöras vilka åtgärder som är mest effektiva.

Åtgärder och rekommendationer

Beskrivning av åtgärder

I det här avsnittet ges en övergripande beskrivning av de åtgärder som föreslås genomföras under åtgärdsprogrammets giltighetstid. Åtgärderna samordnas mellan olika intressenter, varigenom kunskapen om och förståelsen för arten eller biotopen ökar. I bilaga 1 finns en tabell med mer information om de planerade åtgärderna.

Bland de viktigaste åtgärder för att gynna ortolansparven – och andra arter knutna till hävdberoende biotoper med gles vegetation – är att dess ekologiska krav ska vara kända inom jordbruket och helst ingå i miljöersättningsystemet samt att rutiner för att bevara naturvärden i grustäkter efter upphörd drift ska vara etablerade.

Information och rådgivning

För att kunna ge mer specifik information om hur olika åtgärder ska genomföras i praktiken bör ett informationsmaterial om skötsel och återskapande av ortolansparvens livsmiljöer tas fram. Informationsmaterialet ska anpassas så att det speglar finansieringsmöjligheterna inom den nuvarande perioden av landsbygdsprogrammet. Det bör vara ett enkelt presenterat material som kan ändras när nya erfarenheter och kunskap fås. Detta material ska kunna användas av rådgivare, markägare, brukare och andra intresserade.

Rådgivning till markägare och brukare är en central del i genomförandet av åtgärdsprogrammet för ortolansparv. Markägare med förekomst av ortolansparv samt markägare i omedelbar närhet med lämpliga livsmiljöer på sina marker bör kontaktas. Lokal kunskap, data i Artportalen, hos Skogsstyrelsen och hos Jordbruksverkets (blockdatabasen) är viktiga i detta arbete. Berörda markägare bör sökas upp och erbjudas rådgivning om vilka åtgärder som kan göras för ortolansparven. I de län där majoriteten av reviren finns på skogsmark bör man sträva efter samarbete mellan olika intressenter som t.ex. länsstyrelserna, Skogsstyrelsen, olika skogsbolag och t.ex. Skogforsk.

Utbildning

För att öka kunskapen om ortolansparven, dess situation och vilka bevarandeåtgärder som är möjliga bör det hållas regionala fältvandringar, med syfte att sprida information om vad som kan göras för att bevara arten. Till dessa fältvandringar ska markägare, tjänstemän från kommuner, lokala och regionala ornitologiska föreningar samt länsstyrelsernas handläggare (rådgivare och kontrollanter från landsbygdsenheterna, naturvårdshandläggare och tåkthandläggare) inbjudas. Markägarna är den allra viktigaste målgruppen. Fältvandringarna bör lokaliseras till marker där åtgärder redan har inletts och där engagerade markägare finns. Dessa markägare är de viktigaste ambassadörerna i det fortsatta arbetet.

Ny kunskap

Frågan om vad det är som orsakar det observerade överskottet på hanar i vissa populationer är angelägen att få svar på.

Det är viktigt att öka kunskapen om artens häckningsframgång i olika livsmiljöer. Särskilt viktigt är inventering och utredning för att fastställa ortolansparvens habitatkrav i Norrbotten och Västerbotten. Som ett led i utredningen bör en analys av artens historiska livsmiljöer utföras. Studierna kan med fördel utföras i form av forskningsprojekt eller som examensarbete.

Ökad kunskap om olika mortalitetsfaktorer är relevant för att bedöma betydelsen av olika bevarandeåtgärder.

Inventering

En stor spontanrapportering av ortolansparv sker i Artportalen. Rapporteringen är dock ofta knuten till ett begränsat antal lokaler, och ger därför inte en heltäckande bild. De områden där åtgärder ska ske behöver därför inventeras i de fall pålitliga siffror på antal par inte finns, för att veta utgångsläget inför uppföljning av åtgärderna. Även i de delar av län där ortolansparvens situation i dagsläget är okänd behöver en viss inventeringsinsats göras för att få underlag för att kunna planera var åtgärder ska sättas in. Inventeringen kan med fördel ske genom ideella krafter mot betald reseersättning från länsstyrelsen, i de områden där det är möjligt.

Inventeringar av det stora brandområdet i Västmanland efter branden 2014 påbörjas under 2015. I en inventering av fågelfaunan ledd av G. Mikusinski på Grimsö forskningsstation kommer fågelförekomsten i området efter branden att analyseras. Ortolansparv är en av arterna som ingår i studien.

Västmanlands ornitologiska förening inventerar fåglar från vägarna i brandområdet under 2015–2019, finansierat av Birdlife Sverige. Inventerarna ska vara särskilt uppmärksamma på ortolansparv.

Birdlife Sverige bör ge i uppgift till de lokala rapportkommittéerna att sammanställa de uppgifter som finns för att uppdatera kunskapen om artens utbredning. Fortfarande använda, och nyligen övergivna, häckningshabitat behöver förtecknas för varje län. Det vore även värdefullt om fågelskådare uppmuntrades att eftersöka ortolansparven i områden där den funnits historiskt, samt i områden som idag upplevs som lämpliga, inte minst i jordbrukslandskapet i Norrland.

Områdesskydd

Ortolansparven är en kraftigt minskande, men fortfarande väl spridd, art i stora delar av Sverige. Då den främst häckar i det aktivt brukade skogs- och jordbrukslandskapet bedöms inte skydd av områden som ett lämpligt verktyg. Däremot bör länsstyrelsen kunna ingå skötselavtal med intresserade markägare i odlingslandskapet avseende åtgärder som ska göras.

Skötsel, restaurering och nyskapande av livsmiljöer

ÅTGÄRDER I ODLINGSLANDSKAPET

Övergripande åtgärdsplanering

Utifrån en uppdaterad och aktuell sammanställning av artens utbredning och förekomst (se under Inventering) bör områden med goda förutsättningar för rådgivning och skötselåtgärder väljas ut. I princip alla områden där det funnits minst 3 sjungande ortolansparvar inom cirka 100 ha årligen sedan 2008 bör ingå. Brukarna i dessa områden bör kontaktas för att erbjudas rådgivning. Konkreta åtgärder bör utföras i samarbete med brukaren. Utgångsläget i varje område bör dokumenteras, och utförda åtgärder bör följas upp årligen genom att inventera antal sjungande hanar och häckningar. Även häckningsframgång kan följas upp, men det är riskfyllt då det kan leda till ökad bopredation efter bobsök. Uppskattning av antalet matande par (utan att besöka bon) kan vara en kompromiss som ger hyfsade data på häckningsframgång med en begränsad arbetsinsats.

Den högst prioriterade åtgärden är att skapa födosöksområden med bar jord som fåglarna kan använda när de matar sina ungar. I andra hand kommer åtgärder som syftar till att restaurera och nyskapa boplatser och sångplatser. De specifika förutsättningarna på varje lokal och för varje brukare styr vilka åtgärder som är lämpliga på respektive lokal.

Skapa födosöksområden

Att skapa bra födosöksområden med kort och gles vegetation som erbjuder rikligt med föda i form av marklevande smådjur och frön är högst prioriterat. De viktigaste åtgärderna för att uppnå detta är osådda områden i spannmål, svartträda och fördröjd sådd. Den som utför nämnda åtgärder ansvarar för att åtgärderna inte strider mot villkoren i eventuella lantbruksstöd.

- **Osådda områden i spannmål**

Intill kända ortolansparvsförekomster bör osådda områden lämnas, med minst 0,3 ha öppen jord per potentiellt par av ortolansparv. Om det inte är känt vilka delar av ett fält som används för födosök kan det vara bättre att lämna en större areal, då det ger en större variation i fuktighet, vegetation m.m.

Den öppna jorden bör lämnas i 2–3 m breda osådda kantzoner runt åkerholmar och andra småbiotoper som kan tjäna som boplatser. Vet man var reviren låg föregående år bör de osådda stråken fördelas omkring denna plats. Stråken bör om möjligt placeras både relativt högt och relativt lågt i terrängen för att fungera under fuktiga respektive torra väderleksförhållanden. Blir det för torrt minskar ofta insektsförekomsten. Jorden ska vara harvad som inför sådd och därefter ska harvning ske vid behov för att hindra kraftig ogrästtillväxt. Innan harvning bör man dock vara säker på att inte boet är placerat i trädan. Är man osäker är det bättre att låta bli att harva.

Vad gäller höstsädd är råg föredragen gröda framför höstvetet eftersom rågen är glesare.

- **Svartträda**
Svartträdor är mycket goda födosöksområden för ortolansparv. Med tanke på att ortolansparven föredrar att placera boet i hög, skyddande vegetation är risken att arten placerar sitt bo på svartträdor liten. Som en specifik åtgärd i utvalda områden kan svartträda vara mycket effektiv. Svartträda kan naturligtvis begränsas till delar av fält. Lärkrutor är en form av svartträda på begränsad yta. Det är viktigt att lämna ytan ostörd mellan 10 maj och 15 juli. Om den ändå tenderar att växa igen så mycket att andelen blottad jord blir mindre än 50 % kan den harvas igen under perioden. Innan harvning bör man dock vara säker på att inte några bon är placerade i trädan. Är man osäker är det bättre att låta bli att harva.
- **Fördröjd sådd**
Om sådden sker nära sista sådatum (datumet varierar i olika delar av landet) i Svealand och Götaland borde ortolansparvens häckning hinna avslutas innan brodden gjort fältet helt grönt. Fördröjd sådd kan dock vara svårt att tillämpa om inte markförhållandena uppmanar till det, som vid Kvismaren där de svarta mulljordarna torkar upp väldigt sent. I de flesta fall passar fördröjd sådd bara för fodersäd som korn och havre, samt grödor som skördas som grönfoder. I norra Norrland bör man kunna så betydligt tidigare än 15 juni utan att vegetationen hinner sluta sig.

Andra relevanta åtgärder för att skapa födosöksområden är:

- **Flerårig träda**
Trädor finns med som fokusareal i landsbygdsprogrammets förgröningsstöd. Om delar av trädan kan harvas varje år gynnar det ortolansparven. Det är i så fall viktigt att antingen lämna ytan ostörd mellan 10 maj och 15 juli, eller harva den regelbundet med början innan 10 maj. Detta för att den inte ska bli en attraktiv plats för ortolansparvarna att bygga bo på.
- **Sparad stubb**
Efter skörd är det bra om stubben lämnas obearbetad i minst 14 dagar för att möjliggöra födosök i stubben (spillsäd).
- **Energiskog**
Där ortolansparv finns i energiskog bör osådda områden lämnas i angränsande spannmål, och markvegetationen i *Salix*-bestånden begränsas genom markbearbetning.
- **Sprutfria kantzoner**
Lantbrukare bör uppmuntras att lämna sprutfria kantzoner. Det är också mycket bra om gödsling undviks i de sprutfria kantzonerna. Användning av pyretroider, neonikotinoider och andra former av bekämpningsmedel bör undvikas i möjligaste mån.
- **Bränning**
Bränning kan vara lämpligt att genomföra på t.ex. åkerholmar i anslutning till områden med förekomst av ortolansparv. Det råder osäkerhet kring om bränning har positiv effekt för ortolansparv. Bränningen bör

ske under rätt förhållanden för att bli tillräckligt hård för att effekten ska kvarstå ända in i juni. Alla områden med möjliga boplatser bör inte brännas samma år. Bränning i odlingslandskapet ska ses som ett komplement till osådda ytor och inte som en huvudåtgärd.

Bränning kan även ske i vägkanter, på banvallar och på skjutfält, där det är lämpligt och möjligt, som ett komplement till röjning av vegetation. I det norska åtgärdsprogrammet för ortolansparv föreslås bränning av fjolårsgräs på banvallar (Direktoratet for naturforvaltning 2009). Bränning av banvallar anses skapa bra häckplatser och sångplatser finns i riklig mängd på elledningen ovan spåren. Banvallar fungerar även som födosöksområde.

Restaurera och nyskapa boplatser och sångplatser

För att en småbiotop som en åkerholme ska bli optimal både som sångplats och som boplatser för ortolansparv så ska det finnas högre strukturer som stenrosen, stora stenblock, solitära träd (gärna lövträd), lador eller ledningsstolpar. Vegetationen ska utgöras av ett lågväxt gräs-/örtskikt med enstaka buskar. Igenväxande åkerholmar, dungar och bryn bör röjas. Större träd bör lämnas glest som sångplatser och under dem lämnas ett glest buskbestånd av t.ex. nypon, fläder och druvfläder. Sydvända dikesrenar används ibland som boplatser. Eftersom ortolansparven ofta häckar i glesa ansamlingar är det viktigt att det finns många sångplatser att välja på.

Om det finns vallodlingar inom reviret kan det hända att boet placeras där (J. Sondell, pers. komm. 2011-12-19). Risken är då stor att vallen kommer att skördas innan ungarna flugit ur boet och häckningen riskerar därför att spolieras. En åtgärd är att grovt lokalisera boet (gå dock inte fram till det, spåren kan leda predatorer till boet) och be markägaren spara detta vallavsnitt från skörd tills ungarna flugit ut. Det är troligtvis viktigt att i så fall inte bara spara en liten del av vallen, då avvikande element på en åker kan dra till sig predatorer (A. de Jong, pers. komm. 2015-07-10).

Naturbetesmarker erbjuder boplatser, sångplatser och födosöksområden. I huvudsak har betesmarker sina främsta förtjänster i närheten av åkermark. Om möjligt är det önskvärt att betesmarker som kan tjäna som boplatser för ortolansparv betas först efter det att ungarna har lämnat boet. Tidpunkten för detta varierar geografiskt, men ett riktmärke kan vara efter 20 juni söder om Dalälven och efter 1 juli norr om Dalälven. Detta för att inte betesdjuren ska trampa sönder boet. Sent betessläpp lämpar sig bäst på magra marker och är där mycket gynnsamt för flora och fauna, t.ex. pollinerande insekter (se t.ex. Nævra 2002, Wissman 2006 och Sjödin 2007).

Lokalt kan grustag vara en viktig häckningsmiljö för ortolansparv. Åtgärder som röjning och markstörning som föreslås för andra arter med grustag som hemvist (t.ex. klöversobermal och sandödla) är positiva även för ortolansparv. Vid återställande av täkter bör hänsyn tas till eventuell förekomst av ortolansparv, genom att inte plantera täkterna med träd samtidigt som man ser till att förhindra igenväxning. När naturvårdsåtgärder genomförs i täkter är det viktigt att se till att sångplatser för ortolansparv sparas.

ÅTGÄRDER I SKOGLANDSKAPET

Ortolansparvshonar har observerats återvända till samma område år efter år även om häckningsplatsen på hygget håller på att växa igen. Genom att planera hyggesutläggningen på landskapsnivå, t.ex. genom att ta upp flera mindre hyggen istället för få stora, kan man förhoppningsvis få dem att byta till en närliggande häckningsplats. En lämplig minimiareal är 0,5 ha.

Eftersom en stor del av skogen i Norrland brukas av stora skogsbolag finns det goda möjligheter att genom planering av hyggesutläggningen gynna ortolansparven. Därför bör samarbeten startas med skogsbolag för att på försök arbeta med modifierad hyggesutläggning i syfte att undersöka effekterna på ortolansparv. Lämplig mark för ortolansparvsrevir är torr till frisk mark med måttlig spårbildning och med bar jord. Fuktig mark där mossor snabbt invaderar gropar och spår är mindre lämpligt. Hyggen med täta skärmställningar undviks i regel helt av arten, medan gles förekomst av träd är positivt.

SKÖTSEL I SKYDDADE OMRÅDEN

Åtgärdsprogrammet är vägledande för åtgärder i skyddade områden. I skyddade områden måste de åtgärder som genomförs stämma överens med de styrande dokumenten för området, t.ex. syfte, föreskrifter och skötselplan, som är framtagna för att främja områdets samlade bevarandevärden. I första hand bör åtgärder för ortolansparv riktas mot skyddade områden där dessa åtgärder stämmer överens med områdenas syften och skötselplaner. Där ortolansparv förekommer i befintligt skyddade områden där skötselplanen inte är förenlig med de åtgärder som behövs för att gynna arten, bör en samlad bedömning göras av det eventuella revideringsbehovet för skötselplanen, med utgångspunkt i det skyddade områdets samlade bevarandevärden.

Internationellt samarbete

Ortolansparv är en art där det mycket tydligt framkommer ett behov av internationellt samarbete. Då problembilden med ändringar i användning av landskapet verkar vara gemensamt för flera länder i Europa skulle det behövas gemensamma åtgärder samt kunskapsuppbyggande. Ett första steg kan vara att anordna ett seminarium om nuvarande regionala åtgärder, om forskningsbehov samt åtgärder på EU-nivå.

Övervakning

Ortolansparvens status i Sverige övervakas till viss del genom den ordinarie miljöövervakningen (Svensk Fågeltaxering). Eftersom arten är så fåtalig krävs att man parallellt använder data från rapporteringen i Artportalen för att få en någorlunda säker bild av artens utbredning och förekomst. Sammanställning av rapporterade fynd i Artportalen publiceras årligen i "Fågelåret" som ges ut av BirdLife Sverige (se t.ex. SOF 2014). Eftersom ortolansparven är för sällsynt för att täckas bra av fågeltaxeringen, och eftersom den spontana rapporteringen oftast är koncentrerad till vissa lokaler behöver övervakningen kompletteras i utvalda områden.

Uppföljning

Efter att åtgärder genomförts bör uppföljande inventeringar göras med syfte att bedöma effekterna av åtgärderna. Uppföljningen bör inkludera förändringar i antal sjungande hanar och antal häckande par, samt i vissa fall uppskattning av häckningsframgång. Uppföljningen bör i förekommande fall samordnas med uppföljning av ortolansparv inom uppföljning av skyddad natur (för manual se Blank 2010).

Allmänna rekommendationer

Det här kapitlet vänder sig till alla de utanför myndighetssfären som genom sitt jobb eller under fritiden kommer i kontakt med de arter och/eller livsmiljöer som programmet handlar om, och som genom sitt agerande kan påverka artens situation och som vill ha vägledning för hur de bör agera för att gynna den.

Åtgärder som kan skada eller gynna arten

Åtgärder som kan skada och gynna arten finns beskrivna tidigare i detta program under ”Aktuell hotsituation” samt ”Åtgärder och rekommendationer”.

Finansieringshjälp för åtgärder

Länsstyrelsen kan lämna bidrag till aktörer som vill driva lokala naturvårdsprojekt (LONA). De som vill ha bidrag till ett LONA-projekt ska anmäla detta till berörd kommun som sedan lämnar ansökan till länsstyrelsen.

För markägare och brukare kan eventuellt finnas en del stöd att få för insatser i odlingslandskapet genom Landsbygdsprogrammet (LBP). Ett nytt LBP har trätt i kraft 2015. Möjligheterna att ersätta de i åtgärdsprogrammet föreslagna åtgärderna med LBP-pengar är relativt små, men en möjlighet för ortolansparven är förgröningsstödet och de ekologiska fokusarealer som lantbrukare i slättområden som har mer än 15 ha åker behöver ha för att ha rätt till stödet. Den ekologiska fokusarealen kan bland annat bestå av träda, t.ex. i form av svartträda. Energiskog och obrukade fältkanter är två andra typer av fokusarealer som kan gynna ortolansparven, under förutsättning att man får harva de obrukade fältkanterna så att det blir bar jord.

Andra finansieringskällor som olika typer av naturvårdsfonder och naturvårdsstiftelser finns, t.ex. Alvins fond. Vissa landsting har medel som kan sökas för genomförande av olika naturvårdsåtgärder.

Utsättning av arter i naturen för återintroduktion, populationsförstärkning eller omflyttning

I det här åtgärdsprogrammet för ortolansparv föreslås inga utsättningar under perioden 2017–2021.

Generellt gäller att behov, förutsättningar och åtgärder för utsättningar ska analyseras och beskrivas utförligt i ett särskilt utsättningsprogram innan utsättning genomförs. Utsättningsprogrammet ska följa Naturvårdsverkets vägledning Utsättning av vilda växt- och djurarter i naturen (Wetterin 2008) och IUCN:s nya riktlinjer (IUCN/SSC 2013).

Vid utsättningar gäller att den som vill sätta ut växt- eller djurarter som är fridlysta enligt 4–9 §§ artskyddsförordningen (2007:845), eller som är fredade enligt 3 § jaktlagen (1987:259), samt införskaffa grundmaterial för uppfödning och uppdrivning inklusive förvaring och transport, måste se till att skaffa erforderliga tillstånd. Länsstyrelsen får enligt 14–15 §§ artskyddsförordningen i det enskilda fallet ge dispens från förbuden i 4–9 §§ som avser länet eller del av länet. För fångst och utsättning av vilda däggdjur och fåglar krävs tillstånd enligt jaktförordningen (1987:905) av Naturvårdsverket eller den aktuella länsstyrelsen beroende på art. När det gäller förvaring och transport av levande exemplar av växt- och djurarter som i bilaga 1 till artskyddsförordningen har markerats med N eller n samt levande fåglar och fågelägg med embryo av arter som lever vilt inom Europeiska unionens europeiska territorium, måste undantag från förbudet i 23 § sökas hos Jordbruksverket.

Vid utsättningar ska också beaktas att åtgärder som inte kräver särskilt tillstånd men som väsentligt kan påverka naturmiljön ska anmälas för samråd till Länsstyrelsen enligt 12 kap. 6 § miljöbalken. Utsättning av arter i naturen kan vara en sådan åtgärd. Därför bör samråd ske med aktuell länsstyrelse innan åtgärder vidtas för att sätta ut växt- eller djurarter i naturen.

Myndigheterna kan ge information om gällande lagstiftning

Den fastighetsägare eller nyttjanderättsinnehavare som brukar mark eller vatten där hotade arter och deras livsmiljö finns bör vara uppmärksam på hur området brukas. En brukare som sätter sig in i naturvärdenas behov av skötsel eller frånvaro av ingrepp och visar hänsyn i sitt brukande är oftast en god garant för att arterna ska kunna bibehållas i området.

Oavsett verksamhetsutövarens kunskap och intresse för att bibehålla naturvärdena kan det finnas krav på verksamhetsutövaren enligt gällande lagar, förordningar och föreskrifter. Vilken myndighet som i så fall ska kontaktas avgörs av vilken myndighet som har tillsyn över den verksamhet eller åtgärd det gäller. Länsstyrelsen är den myndighet som oftast är tillsynsmyndighet. För verksamhet som omfattas av skogsvårdslagen är Skogsstyrelsen tillsynsmyndighet. Det går alltid att kontakta länsstyrelsen för att få besked om vilken myndighet som är ansvarig.

Tillsynsmyndigheterna kan ge upplysningar om vilka regelverk som gäller i det aktuella fallet. Det kan finnas krav på tillstånds-, anmälningsplikt eller samråd. Den berörda myndigheten kan ge information om vad en anmälan eller ansökan bör innehålla och i hur god tid den bör lämnas in innan verksamheten planeras sättas igång.

Råd om hantering av kunskap om observationer

Enligt offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) 20 kap. § 1 gäller sekretess för uppgift om en djur- eller växtart som är i behov av skydd och som det finns ett intresse av att bevara i ett livskraftigt bestånd, om det kan antas att ett sådant bevarande av arten inom landet eller del av landet motverkas om

uppgiften röjs. Kännedom om förekomster av hotade arter kräver omdöme vid spridning av sådan kunskap då illegal jakt och insamling kan vara ett hot mot arten.

Naturvårdsverkets policy är att informationen så långt möjligt ska spridas till markägare och nyttjanderättshavare så att dessa kan ta hänsyn till arten i sitt brukande av området där arten förekommer permanent eller tillfälligt.

När det gäller arten i det här programmet så görs generellt bedömningen att ingen sekretess eller diffusering av förekomsterna behövs vid utlämning eller publicering av förekomstuppgifterna. Ett undantag är lokaler i Götaland som kan behöva hållas hemliga tills efter häckningens slut för att undvika störning från ornitologer och fotografer.

Konsekvenser och samordning

Konsekvenser

Åtgärdsprogrammets effekter på olika naturtyper och på andra rödlistade arter

En stor mängd arter knutna till öppna hävdade miljöer, kortbetade gräsmarker, hällar och andra miljöer i odlingslandskapet bedöms gynnas av åtgärderna som föreslås i detta åtgärdsprogram. Även en lång rad arter i grus- och sandtäckter kan gynnas av åtgärderna.

Flera svenska naturtyper som finns upptagna i bilaga 1 till art- och habitatdirektivet kan utgöra livsmiljöer för ortolansparv. Några exempel är kalkgräsmarker (6210) och andra hävdkrävande gräsmarker som stagg-gräsmarker (6230), silikatgräsmarker (6270) och trädklädda betesmarker (9070).

Intressekonflikter

Buskröjning på åkerholmar och andra småbiotoper kan medföra att arter som törnskata, törnsångare, ärtsångare och hämpling får sämre betingelser. Med hänsyn till åtgärdernas begränsade omfattning samt att igenväxning av jordbrukslandskapet sker i stor omfattning bör buskröjning ge en positiv effekt i jordbrukslandskapet genom att det skapar mer variation.

Osådda ytor i jordbrukslandskapet kan leda till ökat näringsläckage. Den föreslagna omfattningen av åtgärder bedöms dock vara av så begränsat slag att den bör sakna betydelse. Osådda områden ska dock inte lämnas på erosionskänsliga partier nära diken utan skyddszon. Flera av åtgärderna som föreslås, t.ex. osådda områden och reducerad herbicidanvändning leder till önskad förökning av ogräs.

Samordning

Samordning som bör ske med andra åtgärdsprogram

Markstörning och röjning som föreslås i åtgärdsprogrammen för klöversobermal, vildbin på ängsmark, vildbin och småfjärilar på torräng och andra program som behandlar åtgärder i grus- och sandtäckter, i odlingslandskapet samt på skjutfält är av allt att döma positiva även för ortolansparv.

Källförteckning

- Abrahamsson, Å. 1978. Ortolansparven i Skaraborgs län. *Grus* 5: 4–7.
- Abrahamsson, Å. 1989. Ortolansparvens status på Falbygden. *Svarthaken* 11.
- Alexandersson, H. 2006. *Klimat i förändring. En jämförelse av temperatur och nederbörd mellan 1991–2005 och 1961–1990*. Faktablad nr 29 oktober 2006. SMHI Norrköping.
- Bairlein, F., Fiedler, W., Salewski, V. & Walther, B.A. 2009. Migration and non-breeding distribution of European Ortolan buntings *Emberiza hortulana* – an overview. I: P. Bernardy (red.). Ökologie und Schutz des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Europa – IV Internationales Symposium. *Naturschutz Landschaftspflege Niedersachsen* 45: 88–97.
- Berg, Å. 2002. Breeding birds in short-rotation coppices on farmland in central Sweden – the importance of *Salix* height and adjacent habitats. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 90: 265–276.
- Berg, Å. 2006. Ortolansparven i Uppland – utbredning, habitatval och populationsförändringar. *Fåglar i Uppland* 33(1–2): 42–45.
- Berg, Å. 2008. Habitat selection and reproductive success of Ortolan Buntings *Emberiza hortulana* on farmland in central Sweden – the importance of habitat heterogeneity. *Ibis* 150: 565–573.
- Berg, Å. & Pärt, T. 1994. Abundance of breeding farmland birds on arable and set-aside fields at forest edges. *Ecography* 17: 147–152.
- Bernardy, P. 2009. (red.) Ökologie und schutz des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Europa – IV Internationales Symposium. *Naturschutz Landschaftspflege Niedersachsen* 45: 1–173.
- BirdLife International 2004. Species factsheet: *Emberiza hortulana*. Hämtad 2011-11-29, <http://www.birdlife.org>.
- BirdLife International 2015. Species factsheet: *Emberiza hortulana*. Hämtad 2015-06-21, http://www.birdlife.org/datazone/userfiles/file/Species/erlob/summarypdfs/22720916_emberiza_hortulana.pdf.
- Blank, H. 2010. *Manual för uppföljning i skyddad natur – Skyddsvärda fåglar*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Boitier, E. 2001. Densité du Bruant ortolan *Emberiza hortulana* sur un plateau céréalié Auvergnat. *Alauda* 69: 325–327.
- Brotons, L., Herrando, S. & Pons, P. 2008. Wildfires and the expansion of threatened farmland birds: the ortolan bunting *Emberiza hortulana* in Mediterranean landscapes. *Journal of Applied Ecology* 45: 1059–1066.

- Bruderer, B. & Salewski, V. 2009. Lower annual fecundity in long-distance migrants than in less migratory birds of temperate Europe. *Journal für Ornithologie* 150: 281–286.
- Busche, G. 2005. Zum Zugvorkommen des Ortolans *Emberiza hortulana* an der Deutschen Bucht (Helgoland und schleswig-holsteinische Küste) 1964–2000. *Die Vogelwarte* 43: 179–184.
- von Bülow, B. 1990. Verbreitung und Habitate des Ortolans (*Emberiza hortulana*, L. 1758) am Rande der Hohen Mark bei Haltern/Westfalen. *Charadrius* 26: 151–189.
- Byers, C., Olsson, U. & Curson, T. 1995. *Buntings and Sparrows*. Pica Press, Sussex.
- Claessens, O. 1992. The Situation of the Ortolan Bunting in France: Present Status, Trends and Possible Causes of Decrease. I: H.M. Steiner (red.) *I. Ortolan-Symposium Ergebnisse*. Universität Bodenkultur Wien. Sid. 123–128.
- Clements, J.F., Schulenberg, T.S., Iliff, M.J., Sullivan, B.L., Wood, C.L. & Roberson, D. 2011. *The Clements checklist of birds of the world*. Version 6.6.
- Conrads, K. 1968. Zur Ökologie des Ortolans (*Emberiza hortulana*) am Rande der Westfälischen Bucht. *Vogelwelt* 2 (Suppl.): 7–21.
- Cramp, S. & Perrins, C.M. 1994 (red). *The Birds of the Western Palearctic*. Vol. 9. Oxford University Press, Oxford. Sid 209–223.
- Curutchet, C. 1996. Contribution a l'étude de la migration et du métabolisme des graisses chez le Bruant ortolan (*Emberiza hortulana*). These Université Bordeaux II, U.F.R. des Sciences Pharmaceutiques. 155 sid.
- Dale, S. 1997. Hortulan – en direkte truet fugleart. *Vår Fuglefauna* 20: 33–38.
- Dale, S. 2000. The importance of farmland for Ortolan Buntings nesting on raised peat bogs. *Ornis Fennica* 77: 17–25.
- Dale, S. 2004. Effects of a golf course on population dynamics of the endangered ortolan bunting. *Journal of Wildlife Management* 68: 719–724.
- Dale, S. 2009. Hortulanen er kritisk truet! *Vår Fuglefauna* 32(3): 108–115.
- Dale, S. 2010. Sibling resemblance in natal dispersal distance and direction in the Ortolan Bunting *Emberiza hortulana*. *Ibis* 152: 292–298.
- Dale, S., Lunde, A. & Steifetten, Ø. 2005. Longer breeding dispersal than natal dispersal in the Ortolan bunting. *Behavioral Ecology* 16: 20–24.
- Dale, S. & Manceau, N. 2003. Habitat selection of two locally sympatric species of *Emberiza* buntings (*E. citrinella* and *E. hortulana*). *Journal für Ornithologie* 144: 58–68.

- Dale, S., Steifetten, Ø., Osiejuk, T., Losak, K. & Cygan, J. P. 2006. How do birds search for breeding areas at the landscape level? Interpatch movements of the ortolan bunting. *Ecography* 29: 886–898.
- Dernjatin, P. 2005. Chokpak – Central Asian songbirds. *Alula* 11(2): 50–58.
- Deutsch, M. 2007. Der Ortolan *Emberiza hortulana* im Wendland (Niedersachsen) – Bestandszunahme durch Grünlandumbruch und Melioration? *Die Vogelwelt* 128: 105–115.
- Direktoratet for Naturforvaltning 2009. *Handlingsplan for hortulan Emberiza hortulana*. Rapport 2009-5.
- Eifler, G. 1980. Zum Brutvorkommen der Gartenammer, *Emberiza hortulana* L. in der Südlausitz. *Actitis* 18: 24–28.
- European Topic Centre on Biological Diversity. Species assessments at Member State level. Hämtad 2015-04-21, <http://bd.eionet.europa.eu/article12/report>.
- Fonderflick, J. & Thévenot, M. 2002. Effectifs et variations de densité du Bruant ortolan *Emberiza hortulana* sur le Causse Méjean (Lozère, France). *Alauda* 70: 399–412.
- Fransson, T. & Hall-Karlsson, S. 2008. *Svensk ringmärkningsatlas*. Vol. 3. Stockholm.
- Fransson, T., Kolehmainen, T., Kroon, C., Jansson, L. & Wenninger, T. 2010. EURING list of longevity records for European birds. Hämtad 2015-06-21. http://www.euring.org/data_and_codes/longevity.htm.
- Geiger, F., Bengtsson, J., Berendse, F., Weisser, W. W., Emmerson, M., Morales, M. B., Ceryngier, P., Liira, J., Tschardt, T., Winqvist, C., Eggers, S., Bommarco, R., Pärt, T., Bretagnolle, V., Plantegenest, M., Clement, L. W., Dennis, C., Palmer, C., Oñate, J. J., Guerrero, I., Hawro, V., Aavik, T., Thies, C., Flohre, A., Hänke, S., Fischer, C., Goedhart, P. W. & Inchausti P. 2010. Persistent negative effects of pesticides on biodiversity and biological control potential on European farmland. *Basic and Applied Ecology* 11: 97–105.
- Girardot, P., Chaumont, L. & Mourguiart, P. 2009. Fall migration of the ortolan bunting (*Emberiza hortulana*) along the Atlantic coast, south-western France. I: P. Bernardy (red.). *Ökologie und Schutz des Ortolans (Emberiza hortulana) in Europa – IV Internationales Symposium*. *Naturschutz Landschaftspflege Niedersachsen* 45: 81–86.
- Glutz von Blotzheim, U.N. & Bauer, K.M. 1997. *Emberiza hortulana* Linnaeus 1758 – Ortolan (Gartenammer). I: U.N. Glutz von Blotzheim. (red.). *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. AULA-Verlag, Wiesbaden. Sid. 1565–1625.
- Gnielka, R. 1987. Der Bestand des Ortolans im Bezirk Halle. *Apus* 6: 273–279.

- Green, M. & Lindström, Å. 2015. *Övervakning av fåglarnas populationsutveckling. Årsrapport för 2014*. Institutionen för biologi, Lunds Universitet.
- Grützmann, J., Moritz, V., Südbeck, P. & Wendt, D. 2002. Ortolan (*Emberiza hortulana*) und Grauammer (*Miliaria calandra*) in Niedersachsen: Brutvorkommen, Lebensräume, Rückgang und Schutz. *Vogelkundliche Berichte aus Niedersachsen* 34: 69–90.
- Gustafsson, S. 2014. Gynnar stora hyggen ortolansparven? Resultat från en inventering i Västerbotten 2013. Examensarbete i biologi, jägmästarprogrammet, Sveriges Lantbruksuniversitet, Umeå.
- Hallmann, C.A., Foppen, R.P.B., van Turnhout, C.A.M., de Kroon, H. & Jongejans, E. 2014. Declines in insectivorous birds are associated with high neonicotinoid concentrations *Nature* 511: 341–343.
- Hegedüs, T. 2010. Ortolansparv i Västmanland 2010. *Fåglar i Västmanland* 41(4): 132–136.
- Henriksen S. & Hilmo O. (red.) 2015. *Norsk rødliste for arter 2015*. Artsdatabanken, Norge.
- Hiron, M., Pärt, T. & Berg, Å. 2012. Do skylarks prefer autumn-sown cereals? Effects of agricultural land-use, region and time in the breeding season on density. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 150: 82–90.
- Hiron, M., Berg, Å., Eggers, S. & Pärt, T. 2013. Are farmsteads over-looked biodiversity hot spots in intensive agricultural ecosystems? *Biological Conservation* 159: 332–342.
- IUCN/SSC. 2013. *Guidelines for reintroductions and other conservation translocations*. Version 1.0. Gland, Switzerland: IUCN Species Survival Commission, viiii + 57 sid.
- Jordbruksverket 2004. *Mer småbiotoper i slättbygden – förslag till en strategi för ökad biologisk mångfald i slättbygden*. Jordbruksverket rapport 2004:23.
- Keusch, P. & Mosimann, P. 1984. *Vergleichende ökologische Untersuchungen an Ortolan (Emberiza hortulana) und Zippammer (E. cia) in der Walliser Felsensteppe*. Diplomarbeit, Universität Bern, Schweiz.
- Keusch, P. 1991. *Vergleichende Studie zur Brutbiologie, Jungenentwicklung, Bruterfolg und Populationsökologie von Ortolan Emberiza hortulana und Zippammer E. cia im Alpenraum mit besonderer Berücksichtigung des unterschiedlichen Zugverhaltens*. Dissertation, University of Bern, Switzerland.
- Klvanova, A., Skorpilova, J., Vorisek, P., Gregory, R.D. & Burfield, I. 2014. *Trends of common birds in Europe, 2014 update*. PECBMS, Prague, Czech Republic. Hämtad 2015-04-06, <http://www.ebcc.info/index.php?ID=557>.

- Lang, M., Bandorf, H., Dornberger, W., Klein, H. & Mattern, U. 1990. Verbreitung, Bestandsentwicklung und Ökologie des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Franken. *Ökologie der Vögel* 12: 97–126.
- Lanz, U., Kobbeloer, D. und Pürckhauer C. 2010. *Der Ortolan in Bayern: Artenvielfalt in der Mainfränkischen Kulturlandschaft. Abschlussbericht 2010*. Unveröffentlichtes Gutachten im Auftrag des Bayerischen Landesamtes für Umwelt (LfU). Augsburg. 42 sid.
- Larsson, K. 2011. Länsstyrelsen i Halland. Biologiskt kulturarv gynnas av bränning och markstörning. Hämtad 2011-11-03, http://www.lansstyrelsen.se/halland/SiteCollectionDocuments/sv/djur-och-natur/hotade-vaxter-och-djur/atgardsprogram-for-hotade-arter/Artikel_branning.pdf.
- Lindström, Å., Green, M. & Ottvall, R. 2014. *Övervakning av fåglarnas populationsutveckling. Årsrapport för 2013*. Rapport, Biologiska institutionen, Lunds Universitet. 79 sid.
- Lucas, C. 2014. Burnt forest clear-cuts, a breeding habitat for Ortolan bunting *Emberiza hortulana* in northern Sweden? Examensarbete i ämnet biologi, Institutionen för vilt, fisk och miljö, Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå.
- Menz, M.H.M. & Arlettaz, R. 2012. The precipitous decline of the ortolan bunting: time to build on scientific evidence to inform conservation management. *Oryx* 46: 122–129.
- Menz, M.H.M., Mosimann-Kampe, P. & Arlettaz, R. 2009. Foraging habitat selection in the last Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* population in Switzerland: final lessons before extinction. *Ardea* 97: 323–333.
- Moreau, R.E. 1972. *The Palaearctic-African bird migration systems*. Academic Press, London.
- Nævra, A. 2002. Hortulanens skjebnetime. *Vår Fuglefauna* 25: 62–81.
- Olsson, C. & Wiklund, J. 1999. *Västerbottens fåglar*. Eget förlag.
- Otterlind, G. & Lennerstedt, I. 1964. Den svenska fågelfaunan och biocid-skadorna. *Vår Fågelvärld* 23: 363–415.
- Ottosson, U., Ottvall, R., Elmberg, J., Green, M., Gustafsson, R., Haas, F., Holmqvist, N., Lindström, Å., Nilsson, L., Svensson, M., Svensson, S. & Tjernberg, M. 2012. *Fåglarna i Sverige – antal och förekomst*. Sveriges Ornitologiska Förening, Halmstad.
- Ottvall, R., Green, M., Lindström, A., Svensson, S., Esseen, P.A. & Marklund, L. 2008. Distribution and habitat choice of the Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* in Sweden. *Ornis Svecica* 18: 3–16.
- Percival, J.A. 2014. Habitat selection of ortolan buntings (*Emberiza hortulana*) on forest clear-cuts in northern Sweden. Master Thesis. Norwegian University of Life Sciences.

- Percival, J.-A. and Dale, S. Manuscript submitted to *Ornis Svecica*. Habitat selection of Ortolan buntings *Emberiza hortulana* on forest clear-cuts in northern Sweden.
- Piha, M., Pakkala, T. & Tiainen, J. 2003. Habitat preference of the Skylark *Alauda arvensis* in southern Finland. *Ornis Fennica* 80: 97–110.
- Pons, P. & Clavero, M. 2010. Bird responses to fire severity and time since fire in managed mountain rangelands. *Animal Conservation* 13: 294–305.
- Revaz, E., Posse, B., Gerber, A., Sierro, A. & Arlettaz, R. 2005. Quel avenir pour le Bruant ortolan *Emberiza hortulana* en Suisse? *Nos Oiseaux* 52: 67–82.
- Revaz, R. & Spaar, R. 2009. Oat fields for the benefit of the Ortolan bunting *Emberiza hortulana*? An experiment in the Upper Rhône Valley (Valais, Switzerland). I: P. Bernardy (red.). Ökologie und Schutz des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Europa – IV Internationales Symposium. *Naturschutz Landschaftspflege Niedersachsen* 45: 42–47.
- SCB 2011. *Jordbruksstatistisk årsbok 2011 med data om livsmedel*. Sveriges officiella statistik, Jordbruksverket, Statistiska centralbyrån.
- Schmidt, P. 2010. Kan ortolansparven klara sig kvar i Uppland? – en lägesrapport. *Fåglar i Uppland* 37(3): 25–32.
- Selstam, G., Sondell, J., & Olsson, P. Wintering area and migration routes for Ortolan Buntings *Emberiza hortulana* determined with light-geologgers. *Ornis Svecica* 25: 3–14.
- Sjödin, N.E. 2007. Pollinating Insect Responses to Grazing Intensity, Grassland Characteristics and Landscape Complexity. Doktorsavhandling, Sveriges Lantbruksuniversitet. *Acta Universitatis Agriculturae Sueciae* 2005: 55.
- Skogsstyrelsen. Stöd för att bevara och utveckla skogens mångfald. Hämtad 2011-11-06, <http://www.skogsstyrelsen.se/Aga-och-bruka/Skogsbruk/Stod-och-bidrag/Bevara-skogens-mangfald/>.
- SOF 2014. *Fågelåret 2013*. Halmstad.
- Sondell, J., Brookes, C. & Persson, M. 2011. Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* at Kvismaren, central Sweden – breeding studies and suggested management. *Ornis Svecica* 21: 167–178.
- Sondell, J. & Runesson, B. 2010. Ortolansparven i Kvismaren 2009. *Fåglar i Kvismaren* 25(1): 20–24.
- Sondell, J. 2015a. Parbildning och reviretablering hos ortolansparv. Utkast PM 2015-04-19.
- Sondell, J. 2015b. Projekt ortolansparv 2011–2014. *Fågelåret 2014*.

- Sondell, J., Hansson, P., Jerling, N.-O., Lindström, J. & Selstam, G. 2014. Inventering av ortolansparv på hygge i Norrland. PM 2014-04-16.
- Steifetten, Ø. & Dale, S. 2006. Viability of an endangered population of ortolan buntings: The effect of a skewed operational sex ratio. *Biological Conservation* 132: 88–97.
- Stolt, B.-O. 1974. Gulsparvens *Emberiza citrinella* och ortolansparvens *Emberiza hortulana* förekomst vid Uppsala under 1960-talet. *Vår Fågelvärld* 33: 210–217.
- Stolt, B.-O. 1987. I vilken riktning flyttar ortolansparvar *Emberiza hortulana* från Norden genom Europa? *Vår Fågelvärld* 46: 48–53.
- Stolt, B.-O. 1988. Ortolansparv *Emberiza hortulana*. I: Andersson, S. (red). *Fåglar i jordbrukslandskapet*. Sveriges Ornitologiska Förening.
- Stolt, B.-O. 1993. Notes on reproduction in a declining population of the Ortolan Bunting *Emberiza hortulana*. *Journal für Ornithologie* 134: 59–68.
- Stolt, B.-O. 1997. The Ortolan bunting *Emberiza hortulana* L. in Sweden – migration and abundance. I: B. von Bülow (red.). *II. Ortolan-Symposium, 17–18 Mai 1996 Resultat*. Verlag Th. Mann, Gelsenkirchen. Sid. 101–112.
- Stolt, B.-O. 1996b. Ortolansparven jagas i Frankrike. *Fauna och Flora* 91(1): 30–33.
- Stolt, B.-O. & Fransson, T. 1995. Body mass, wing length and spring arrival of the Ortolan bunting (*Emberiza hortulana*). *Ornis Fennica* 72: 14–18.
- Swanberg, P.O. 1976. Ortolansparven *Emberiza hortulana* i Valle, Västergötland, 1940, 1961 och 1975. *Vår fågelvärld* 35: 235–236.
- Söderström, B. 1998. Törnskatornas biologi – en rapport från andra internationella konferensen om törnsikator i Eilat. *Vår Fågelvärld* 55(5): 24–25.
- Söderström, B. & Karlsson, H. 2011. Increased reproductive performance of Red-backed Shrikes *Lanius collurio* in forest clear-cuts. *Journal of Ornithology* 152: 313–318.
- Thoma, M. & Menz, M.H.M. 2014. The Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* wintering in West Africa, and its status as a passage migrant in Mauritania. *Malimbus* 36: 13–31.
- Valkama, J., Vepsäläinen, V. & Lehtikainen, A. 2011. The Third Finnish Breeding Bird Atlas. Finnish Museum of Natural History and Ministry of Environment. Hämtad 2011-11-07, <http://atlas3.lintuatlas.fi/english>.
- Vepsäläinen, V., Pakkala, T., Piha, M. & Tiainen, J. 2005. Population crash of the ortolan bunting *Emberiza hortulana* in agricultural landscapes of southern Finland. *Annales Zoologici Fennici* 42: 91–107.

- Vepsäläinen, V., Pakkala, T., Piha, M. & Tiainen, J. 2007. The importance of breeding groups for territory occupancy in a declining population of a farmland passerine bird. *Annales Zoologici Fennici* 44: 8–19.
- Vieuxtemps, D. & Jacob, J.-P. 2002. Des Bruants Ortolans (*Emberiza hortulana*) en période de nidification au Luxembourg belge en 2002. *Aves* 39: 123–138.
- Väisänen, R. A., Lammi, E. & Koskimies, P. 1998. *Distribution, numbers and population trends of Finnish breeding birds*. Otava, Keuruu, Finland. [På finska med engelsk sammanfattning].
- Wallgren, H. 1952. On the dependence of standard metabolism upon environmental temperature in the Yellow Bunting (*Emberiza citrinella* L.), and the Ortolan Bunting (*E. hortulana* L.). *Ornis Fennica* 29: 44–48.
- Wallgren, H. 1954. Energy metabolism of two species of the genus *Emberiza* as correlated with distribution and migration. *Acta Zoologica Fennica* 84: 1–110.
- Wilson, J. D., Whittingham, M. J. & Bradbury, R. B. 2005. The management of crop structure: a general approach to reversing the impacts of agricultural intensification on birds? *Ibis* 147: 453–463.
- Wetterin, M. 2008. *Vägledning för utsättning av vilda växt- och djurarter i naturen*. Naturvårdsverket, promemoria Dnr 401-3708-08 NI.
- Wissman, J. 2006. Grazing Regimes and Plant Reproduction in semi-Natural Grasslands. Doktorsavhandling, Sveriges Lantbruksuniversitet. *Acta Universitatis agriculturae Sueciae* 2006: 40.
- Wretenberg, J., Lindström, Å., Svensson, S. & Pärt, Å. 2007. Linking agricultural policies to population trends of Swedish farmland birds in different agricultural regions. *Journal of Applied Ecology* 44: 933–941.
- Zink, G. 1981. *Der Zug europäischer Singvögel. Ein Atlas der Wiederfunde beringter Vögel*. AULA-Verlag, Wiesbaden.
- Zwarts L., Bijlsma R.G., van der Kamp J. & Wymenga, E. 2009. *Living on the edge: Wetlands and birds in a changing Sahel*. KNNV Publishing, Zeist, The Netherlands.
- Åström, G. & Stolt, B-O. 1993. Regional song dialects of the Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* L. in Sweden. *Ornis Svecica* 3: 1–10.
- Økologisk Landsforening 2011. *Naturstriber, insektsvolde og andre tiltag*. Broschyr. 1. Udgave. 28 sid.

Bilaga 1. Föreslagna åtgärder

Åtgärds	Län	Område/Lokal	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad	Prioritet	Genomförs senast
Information och rådgivning							
Informationsmaterial om praktiska åtgärder för ortolansparv	Alla ¹		Lst T	NV-ÅGP	20 000	1	2017
Rådgivning till markägare/brukare	AB, C, D, H, T, U, W, X, Y, Z, AC, BD	alla brukare som har ortolansparv på eller i närhet av sin mark	Lst/SKS i samarbete med konsulter och ornitologer	NV-ÅGP, LBP, SKS	1 uppdrag	1	löpande
Utbildning							
Regionala fältvandringar	AB, C, D, H, T, U, W, X, Y, Z, AC, BD		Lst i samarbete med konsulter, ornitologer, markägare	NV-ÅGP, LBP, SKS	150 000	1	2017
Ny kunskap							
Studier av ortolansparvens ekologi och livsmiljöer			Lst T/universitet	Universitet	–	2	2019
Utredning av ortolansparvens habitatkrav i norra Norrland	BD och AC	Utvalda	Lst BD och AC	NV-ÅGP	100 000	1	2017
Inventering							
Framtagande av underlag för åtgärdsbehoven	Alla	Utvalda	Lst/ornitologiska föreningar	NV-ÅGP	200 000	1	2017
Sammanställning av befintliga förekomstuppgifter	Alla		Lokala rapportkommittéer	SOF	–	1	2017
Skötsel, restaurering och nyskapande av livsmiljöer							
Sammanställning av åtgärdsbehov och urval av lokaler	Alla		Lst	NV-ÅGP	1 uppdrag	1	2017
Skapa födosöksområden	Alla	Enligt urval	Lst, markägare, brukare	NV-ÅGP, LBP, LONA	700 000	1	löpande
Restaurering och nyskapande av boplatser och sångplatser	Alla	Enligt urval	Lst, markägare, brukare	NV-ÅGP, LBP, LONA	300 000	2	löpande
Anpassad hyggesutläggning	W, X, Y, Z, AC, BD	Lämpliga områden	Större skogsbolag	Större skogsbolag, NV-ÅGP	80 000	1	löpande
Internationellt samarbete							
Seminarier om bevarande av ortolansparv		Berörda länder, t.ex. Sverige, Norge, Tyskland osv.	Lst T/ADb/NV	NV-ÅGP	50 000	2	2017
Övervakning							
Övervakning i utvalda områden	Alla	Utvalda	Lst/ornitologiska föreningar			3	löpande
Uppföljning							
Uppföljning av åtgärdseffekter	Alla	Alla där åtgärder utförts	Lst/ornitologiska föreningar	NV-ÅGP/NV-Skötsel	200 000	1	löpande
Total uppskattad kostnad					1 800 000		

¹ Med alla avses följande län: AB, C, D, H, T, U, W, X, Y, Z, AC, BD.

Åtgärdsprogram för ortolansparv, 2017–2021

RAPPORT 6781

NATURVÅRDSVERKET
ISBN 978-91-620-6781-6
ISSN 0282-7298

(Emberiza hortulana)

Ortolansparven (*Emberiza hortulana*) trivs i ett mosaikartat jordbrukslandskap med tillgång på bar jord. De senaste decennierna har dock en allt större andel av de svenska ortolansparvarna återfunnits på markberedda hyggen i Norrland. Ortolansparven behöver sångplatser i form av till exempel träd eller stenblock. I odlingslandskapet häckar den bland annat i kanten av åkerholmar, ute i öppna fält och i salixodlingar. Under häckningen matas ungarna med insekter som föräldrarna företrädesvis söker på öppen jord.

Enligt uppgifter från 1800-talet och stora delar av 1900-talet häckade ortolansparven i alla landskap, dock endast tillfälligt på Öland och Gotland. I dag är den försvunnen från sydligaste Sverige och populationen i Mälardalen har minskat kraftigt de senaste decennierna. I Uppland var minskningen i storleksordningen 90–95 % under perioden 1980–2010. De tätaste populationerna finns för närvarande längs Norrlandskusten. En beräkning av landets totala bestånd anger drygt 3 700 par år 2012, med de flesta i Västerbotten (ca 1 800 par) och Norrbotten (ca 1 000 par).

Tillbakagången kan kopplas till förändringar inom jordbruket såsom färre småbiotoper, igenväxning och mer höstsådda grödor.

Den högst prioriterade åtgärden i programmet är att skapa födosöksområden med bar jord. I Norrland är det viktigt med kartläggning av var fåglarna finns samt att en dialog kommer igång med skogsbrukets aktörer.

